

А.І. Гурскі

Святкаванне каляд на Беларусі

А.І. Гурскі

Святкаванне каляд на Беларусі

Мінск
“Універсітэцкае”
1998

УДК 398.3 (=826)

ББК 63.5 (4 Бєл)

Г 95

Рэцэнзент

доктар філалагічных навук,

прафесар А. С. Фядосік

Гурскі А.І.

Г 95 Святкаванне каляд на Беларусі. — Мн.:
Універсітэцкае, 1998. — 95 с.
ISBN 985-09-0259-0.

У кнізе разглядаецца паходжанне каляднага абраду з часоў далёкай старажытнасці, яго язычніцка-рэлігійныя вытокі, функцыі ў мінулым, калі нашы продкі сапраўды верылі ў сілу магічных слоў і магічных дзеянняў. Цікаваць у чытача выклікае песенны дадатак, у якім змешчаны лепшыя ўзоры каляднай абрадавай паэзіі.

Разлічана на ўсіх, хто цікавіцца этнаграфіяй і вуснай народнай творчасцю роднага краю.

ББК 63.5 (4 Бєл)

ISBN 985-09-0259-0

© А.І.Гурскі, 1998

ПРАДМОВА

У сучасны момант, калі Беларусь стала на шлях нацыянальнага адраджэння і самабытнага развіцця, пачалося новае, карэннае пераасэнсаванне культурнай спадчыны мінулага нашай краіны, у тым ліку і традыцыйных народных звычаяў і абрадаў. Цяпер грамадства па-іншаму ставіцца да культурнай спадчыны народа, якая пачала значна больш уплываць на нашу сучасную рэчаіснасць і на грамадскую самасвядомасць народа, у якой форме яна б не выяўлялася: маралі, мастацтве, філасофіі, рэлігіі. Пераасэнсаванне і пераацэнка каштоўнасцей у нашай самасвядомасці прывялі да больш беражлівых і паважлівых адносін да этнічнай гісторыі і гісторыі самабытнасці нашага народа, неад'емнай часткай якой і з'яўляюцца народныя традыцыйныя абрады і звычаі. Асабліваю цікавасць даследчыкаў выклікаюць народныя абрады аграрна-вытворчага зместу і іх этычная і эстэтычная накіраванасць. Сярод гадавога цыкла такіх абрадаў і звычаяў цэнтральнае месца займаюць Каляды, зімовыя навагоднія народныя святы. З калядамі і калядаваннем на Беларусі функцыянальна звязана самабытнае народнае паэтычна-песеннае мастацтва — багаты пласт віншавальна-вельчальных песень, што выконваліся калядоўшчыкамі для сваіх аднавяскоўцаў. Мэтай прапанаванай працы з'яўляецца папулярызацыя навуковых фальклорна-этнаграфічных даследаванняў аўтара па вызначаных пытаннях. Хочацца верыць, што знаёмства з гэтай працай адкрые чытачу цікавы свет народных вераванняў у мінулым, прыгажэйшага і найсамабытнага мастацтва нашых продкаў, што, безумоўна, здолее ўзбагаціць і ўпрыгожыць наша сучаснае жыццё.

Цяпер, калі настаў час глыбокага пераасэнсавання гісторыі народа, па-іншаму ўспрымаецца той доўгі шлях гістарычнага, этнічнага, сацыяльнага і культурнага існавання беларусаў, які аддзяляе сучаснае жыццё ад старажытнай мінуўшчыны. Больш свядомая і аб'ектыўная ацэнка робіцца сучасным адукаваным грамадствам той багатай культурнай спадчыны, якую ўяўляюць сабой традыцыйныя народныя абрады і звычаі. Звычай святкавання Каляд, а разам з гэ-

тым і Новага года, з'яўляўся для сялян адным з самых значных каляндарных свят.

Калядная песенная паэзія беларусаў, як і іншых народаў, узнікла і функцыяніравала ў мінулым у неразрыўнай сувязі з народным абрадам святкавання Новага года. Абрадавая паэзія не ўяўляе сабой самастойнай з'явы — гэта толькі славесны акампанемент да абрадавага дзеяння. Нельга да канца зразумець сутнасці і складанай своеасабліваасці беларускай каляднай паэзіі без навуковага асэнсавання самога каляднага абраду: яго паходжання, зместу і яго значэння ў народным побыце.

Звычаі і абрады, у якіх адлюстравалася тагачаснае светаўспрыманне і светаразуменне народа, з'яўляюцца часткай яго этнічнай самабытнасці і духоўнай культуры. У каляднай абраднасці і паэзіі беларусаў, вядома, адбіліся старажытныя язычніцкія рэлігійныя вераванні, але ў ёй увасобіліся і стыхійна-матэрыялістычныя погляды, і маральна-этычныя, і эстэтычныя ўяўленні народа. Таму беларускую калядную абраднасць у ліку народных звычаяў можна разглядаць як свайго роду помнік этнічнай гісторыі беларускага народа, як своеасаблівую культурную спадчыну мінулага.

Пры напісанні і падрыхтоўцы гэтай брашуры да выдання аўтарам выкарыстаны фальклорна-этнаграфічныя матэрыялы з дарэвалюцыйных выданняў і матэрыялы, сабраныя ім у многіх раёнах Беларусі ў час навуковых экспедыцый аддзела фальклору ІМЭФ НАН Рэспублікі Беларусь, навуковых камандзіровак па планах Дзяржаўнай гісторыка-культурнай экспедыцыі па выратаванні помнікаў гісторыі і культуры з раёнаў, пацярпеўшых ад аварыі на Чарнобыльскай АЭС.

СТАРАЖЫТНЫЯ ВЫТОКІ НАВАГОДНІХ АБРАДАЎ І ЗВЫЧАЯЎ

Гісторыка-этнаграфічныя даследаванні ў розных рэгіёнах пражывання чалавека паказалі, што звычаі і абрады адлюстроўваюць працоўную дзейнасць чалавека на розных этапах яго грамадска-гістарычнага развіцця. З адным з найбольш старажытных відаў чалавечай дзейнасці — земляробствам — звязаны і старажытнейшыя звычаі, так званыя каляндарныя земляробчыя абрады, г.зн. абрады, прымеркаваныя да пэўных момантаў змены пораў года і, адпаведна, чаргавання розных відаў сельскагаспадарчых работ.

Старажытны земляроб быў бездапаможны перад стыхіяй прыроды. Пастаянныя назіранні за з'явамі прыроды нараджалі ў яго свядомасці ўяўленні, што жывёлы, расліны і з'явы нежывой прыроды (стыхіі) валодаюць чалавечымі ўласцівасцямі: думкамі, пачуццямі, імкненнямі, воляй.

Імкненне першабытнага чалавека “задобрыць” разбуральныя прыродныя стыхіі спарадзіла старажытныя язычніцкія культы: пакланенне нябесным свяцілам (слярныя культы), жывёлам і раслінам (татэмізм), розным неадушаўлёным прадметам (фетышызм) і іншыя, а таксама адпаведныя рытуалы, якія складаюць знешняе афармленне гэтых культаў. Так адбылося раздзяленне практычнай дзейнасці чалавека на дзейнасць карысную, рэальна накіраваную на дасягненне жадаемага выніку, і дзейнасць, накіраваную на дасягненне жадаемага выніку толькі сімвалічна, фармальна, дзейнасць непатрэбную, марную і бескарысную, але разглядаемую як абсалютна неабходную для дасягнення жадаемага выніку. Гэты скажоны светапогляд атрымаў увасабленне ў першабытнай рэлігійнай сімволіцы, у комплексе магічных дзеянняў, якія зрабіліся зместам цэлага шэ-

рага абрадаў. У вытоках сваіх калядны абрад, як і іншыя народныя каляндарныя абрады, з'яўляецца абрадам з выразна выражаным магічным зместам.

У гадавым крузе народных каляндарных абрадаў цэнтральнае месца належыць навагодняму абрадаваму цыклу. Для земляроба сярэдняй еўрапейскай паласы кастрычнік — снежань — гэта перыяд памірання прыроды. У яго свядомасці зіма асацыіравалася з панаваннем цёмных, ліхіх сіл, якія знішчаюць усё жывое. Для барацьбы з імі селянін звяртаўся да магічных прыёмаў.

25 снежня ў паўночных шыратах — дзень зімовага сонцазвароту. “Адраджэнне” сонца — пачатак новага сонечнага, а разам з ім і аграрнага года; яно абяцала прыход цяпла і святла, абуджэнне прыроды, адраджэнне пладаноснай сілы зямлі. Звычай святкавання Новага года таму з'яўляецца для сялян адным з самых значных і ўрачыстых каляндарных свят. У гэты перыяд з асаблівай сілай разгортваюцца магічныя абрады ўрадлівасці, якія суправаджаюцца песнямі, танцамі, забавамі.

Паколькі абрад калядавання здзяйсняецца ў перыяд зімовага сонцазвароту, выказваецца меркаванне, што ён з'яўляецца часткай старажытнага свята, прысвечанага сонцу. Ю.В.Паповіч, даследуючы абрад калядавання ў Малдавіі, знайшоў у ім прысутнасць элементаў старажытных саярных культаў¹. Відаць, пад уплывам старажытнага свята зімовага сонцазвароту тэалагі розных часоў прымяркоўвалі да 25 снежня “нараджэнне” багоў. Менавіта з гэтай датай звязваліся ў старажытных грэкаў нараджэнне Дзіаніса — бога паміраючай і адраджаючай расліннасці, а таксама персідскага бога Сонца Мітры, якога паважалі старажытныя рымляне, бога Будды і іншых божстваў. Пазней, у IV ст. новай

¹ Попович Ю.В. Молдавские новогодние праздники (XIX — начало XX в.). Кишинев, 1974. С. 28.

эры царкоўнікі атаясамлівалі міф аб нараджэнні Сонца з датай нараджэння Хрыста, прыстасаваўшы новы культ да старажытнай сонечнай сімволікі.

З X ст. новая рэлігія ў форме візантыйскага праваслаўя пачала распаўсюджвацца на Русі. Яна імкнулася падпарадкаваць сабе старажытныя народныя каляндарныя звычаі, прымеркаваўшы да іх свае царкоўныя святы, і падмяняла ўсталяваныя аграрныя абрады абрадамі рэлігійнага хрысціянскага культу. Аднак традыцыйныя аграрна-вытворчыя звычаі трывала ўвайшлі ў быт народаў Еўропы, у тым ліку і славянскіх, зрабіліся неад'емнай часткай грамадска-эканамічных адносін феадальнай эпохі ў вёсцы і ў той жа час невынішчальным набыткам этнічнай культуры гэтых народаў.

Этнаграфічныя назіранні паказваюць, што калі ў пэўных народаў маецца аналагічнае натуральна-геаграфічнае і сацыяльна-эканамічнае асяроддзе, у іх развіваюцца агульныя рысы гаспадарання і звязаныя з імі сходныя звычаі і традыцыі, хоць канкрэтныя ўмовы жыцця кожнага народа ствараюць у яго звычаях і традыцыях непаўторную спецыфіку, надаючы ім пэўны нацыянальны каларыт. Гэта правіла безумоўна адносіцца і да ўсходнеславянскіх народаў, якія маюць цесныя, гістарычна абумоўленыя эканамічныя, палітычныя і культурныя сувязі.

У каляндарнай абраднасці і вераваннях народаў усёй Еўропы ўстаноўлены крыніцы і больш аддаленых "запазычанняў". У ліку іх варта назваць, напрыклад, старажытнагрэчаскія зімовыя святы ў гонар Дзіаніса, рымскія сатурналіі, якія завяршалі збор ураджаю і святкаваліся ў снежні ў гонар Сатурна — бога пасеваў і ўрадлівасці, і іншыя святы з іх урачыстымі і вясельмі працэсіямі, культавымі маскарадамі, скокамі, з паднясеннем падарункаў, з ахвярапрынашэннямі духам продкаў¹.

¹ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы XIX — начала XX века: Зимние праздники. М., 1973. С. 332.

Тэрмін “каляда” паходзіць ад лацінскага *colendae*. У старажытных рымлян першы дзень кожнага месяца называўся “календа”. Усе календы святкаваліся, але асабліва ўрачыстыя — календы навагоднія. Гэтыя назвы разам са святкаваннямі ў розныя часы і былі засвоены славянскімі і неславянскімі народамі: ва ўсходніх славян — *каляда*, у палякаў — *kolęda*, у чэхаў — *koleda*, у балгараў — *коледуване*, у сербаў і харватаў — *коледа*, у румынаў — *colinda*, у албанцаў — *kōledre* і г.д.

• Аднак было б неправамерна перабольшваць ролю антычных уплываў на каляндарныя звычаі і абрады народаў Еўропы, і ў прыватнасці ўсходніх славян, як гэта рабілі прыхільнікі міграцыйнай тэорыі паходжання абрадаў А. М. Весялоўскі, А. А. Патабня і інш.

Як ужо даказана многімі вядомымі этнографамі, асновай народнага сельскагаспадарчага календара з’яўляецца працоўная дзейнасць селяніна. Каляндарныя звычаі і абрады функцыяніравалі ў адпаведнасці з запягамі гэтай дзейнасці, г.зн. павінны былі служыць своеасаблівым забеспячэннем паспяховага вядзення сялянскай гаспадаркі. А таму характар іх у многім быў абумоўлены канкрэтнымі асаблівасцямі пэўнага геаграфічнага асяроддзя, клімату, эканамічнымі і грамадскімі адносінамі, ва ўмовах якіх ажыццяўлялася вытворчая дзейнасць селяніна. Такім чынам, разглядаемыя звычаі і абрады павінны былі будавацца тым ці іншым народам на “ўласнай глебе”, знаходзіцца ў пэўнай адпаведнасці з укладам яго жыцця і адпавядаць яго вытворчым інтарэсам. Толькі пры такой умове яны маглі захавацца і перадавацца з пакалення ў пакаленне як традыцыйныя для дадзенага народа.

Калі звярнуцца да канкрэтных прыкладаў з гісторыі нашай краіны, то ўбачым, што ў дарэформеннай Расіі і Беларусі жыццё сялянства характарызавалася эканамічнай адсталасцю і моцным феадальна-прыгонным прыгнётам. Рэакцыйная ідэалогія хрысціянскай царквы апраўдвала палітыку феадальных вярхоў гра-

мадства, культывавала невуцтва, імкнулася да духоўнага заняволення народа.

Усё жыццё сялян было аблытана забабоннымі абрадамі. Але ўжо тады творчыя сілы народа шукалі сабе выйсце. Фальклорныя творы тых часоў указваюць на з'яўленне ў яго свядомасці свабодалюбных тэндэнцый.

У перыяд феадалізму і капіталізму навука не была здабыткам народных мас і сяляне вымушаны былі ў сваёй вытворчай дзейнасці абাপірацца выключна на ўласныя назіранні над з'явамі прыроды і на свой земляробчы вопыт.

Нядзіўна, што пры такіх умовах каштоўныя вывады з вопыту спалучаліся з памылковымі поглядамі, якія становіліся ў побыце традыцыяй. Што ж тычыцца генезісу, гісторыі і сутнасці звычаяў і абрадаў, то пры вывучэнні іх варта помніць наступнае: "Рэлігійныя бытавы характар абраду залежаў ад яго назначэння: здзяйсняўся ён з мэтай магічнага ўздзеяння на навакольны свет або рэгламентаваў нормы бытавых, грамадскіх, сямейных узаемаадносін паміж людзьмі... Наяўнасць у абрадзе і ў суправаджаючай яго абрадавай паэзіі... міфалагічных вобразаў яшчэ не з'яўляецца сведчаннем рэлігійна-рытуальнага значэння дадзенага абраду. Народжаны існуючым ладам і ўзроўнем эканамічнага развіцця, адлюстроўваючы элементы вераванняў, абрад ці звычай мог у шэрагу выпадкаў мець адзіны сэнс: паставіць чалавека ў пэўную ўзаемасувязь з сельскай і сямейнай абшчынай, замацаваць нормы і правілы паводзін людзей, даць кіраўніцтва для працоўнай дзейнасці"¹. Такім чынам, вытокаў усёй абрадавай паэзіі было жыццё, працоўная і грамадская дзейнасць чалавека, да якой далучылася імкненне выкарыстаць сілы, створаныя ўяўленнем чалавека.

¹ Чичеров В.И. Зимний период русского народного календаря XIV — XIX вв. // Тр. Ин-та этногр. им. Н.Миклухо-Маклая. М., 1957. Т. 49. С. 9—10.

МАГІЯ СЛОВА І ДЗЕЯННЯ. ПЕРШАЯ КУЦЦЯ

У беларусаў (як і ў іншых усходнеславянскіх народаў) назва “каляды” замацавалася за перыядам з 24 снежня па 6 студзеня па старым стылі (з 6 па 19 студзеня — па новым стылі), яго называлі яшчэ “святыя вечары”, “святыя дні”.

Да зімовага свята сяляне пачыналі рыхтавацца задоўга, яшчэ з пачатку зімы. Яны імкнуліся забяспечыць сябе прадуктамі харчавання, неабходнымі, згодна традыцыям навагодніх звычаяў, для святочнага стала. Традыцыйная вячэра ў першы дзень Каляд (24 снежня па старым стылі, або 6 студзеня па новым стылі) — “посная куцця” — з’яўлялася пачаткам святочных вечароў і дзён. На працягу свят наладжваліся тры куцці. Паколькі першая куцця азначала рытуальны пачатак Каляд і святкавалася з асаблівай урачыстасцю, яна атрымала назву “вялікая куцця”.

Вялікая куцця пачыналася адразу пасля захаду сонца, калі на небе з’яўлялася першая зорка. З раніцы ў гэты дзень усе працавалі: у кожнай сялянскай хаце старанна мылі, скрэблі, прыбіралі, заканчвалі любыя, пачатыя раней работы. А ўжо з паўдня пачыналі рыхтавацца да вячэры. Дарослыя пасцілі ўвесь дзень шчырым постам (нічога не елі), дзецям давалася ў абед з’есці крыху поснай кашы. Уся сям’я мылася, прыбіралася. Затым гаспадыня цалкам аддавалася клопатам падрыхтоўкі святочнай вячэры.

Калі пачынала цямнець, гаспадар з малодшым сынам ці ўнукам уваходзілі ў хату. Гаспадар трымаў невялікі жыгтні снапок з каласамі, а ўнук — ахапак сена. Па сялянскім павер’і, усё гэта павінна было забяспечыць паспяховае вядзенне гаспадаркі ў новым годзе, а разам з тым і дабрабыт сям’і. Жыгтны снапок з каласамі сімвалізаваў ураджай збожжавых, а ахапак сена (якое

ўносіў і клаў на стол той, хто пасвіў валоў) — што жывёла заўсёды будзе сытай, а ўлетку на пашы не будзе разыходзіцца ці губляцца. “Здаровы будзьце! З Калядою”, — вітаў усіх прысутных у хаце гаспадар. Гаспадыня кланялася і запрашала: “Каляда, заходзь за наш стол”. Пасля гэтай цырымоніі гаспадар уладкоўваў снапок жыта на покуці, а ўнук каля снапка клаў сена, на якое ставіўся гаршчок са зваранай куццёй, якая накрывалася хлебам. Сена раскладвалі і на стале, пасля чаго ён засцілаўся белым абрусам.

У некаторых сёлах ножкі стала абвязваліся ланцугом (ва ўсходнераманскіх народаў існаваў звычай класці пад стол лямеш ад плуга ці частку ярма). Усе гэтыя рэчы і іх размяшчэнне надзяляліся магічнай функцыяй, якая будавалася па фармальных законах падабенства і кантакта (імітыўная і кантактная магія). Па сялянскаму павер’ю, яны павінны былі забяспечыць паспяховае вядзенне гаспадаркі ў новым годзе. Ярмо і плуг павінны былі забяспечыць добрае ворыва, саломы — вялікі ўраджай, мука — урадлівасць зернавых, г.зн. дабрабыт сям’і ў наступаючым годзе. Ланцуг, якім абвязвалі стол, меў ахоўваючае прызначэнне, з’яўляючыся сімвалічным носьбітам апатрапейчнай магіі.

У дні навагодніх свят у свядомасці селяніна рэзка ўзрастала роля ініцыяльнай магіі: уся сям’я ў час урачыстай вячэры павінна была быць у зборы (каб сям’я заставалася разам увесь год). Звычайна маладыя жанчыны ў першы год свайго замужжа прыходзілі на куццю да сваіх бацькоў, каб павячэраць у роднай сям’і. Перш чым сесці за стол, гаспадар гаварыў т.зв. малітву — зварот-просьбу да сваіх продкаў, каб яны прыйшлі на агульную бяседу — святочную вячэру.

Гаспадар садзіўся за стол першым — на покуці. Дамачадцы размяшчаліся за святочным сталом, строга прытрымліваючыся законаў патрыярхальнага ўкладу жыцця вялікай сям’і. Каля гаспадара па старшынстве

садзіліся сыны і ўнукі, па другі бок стала насупраць сядзелі гаспадыня і дачкі, на самым краі стала — нявестка, якая павінна была падаваць на стол усе падрыхтаваныя да вячэры стравы. У канцы стала стаяў зэдлік. На стала, насупраць яго, ставілі міску і клалі лыжку, тут ніхто не садзіўся. Гэта месца прызначалася для сем'яніна, які адсутнічаў па нейкай уважлівай прычыне, ці для неспадзяванага падарожнага гасця.

У некаторых сёлах існаваў такі звычай: перш чым сям'я сядзе вячэраць, гаспадар, узяўшы гаршчок з кушчэй, тры разы абходзіць з ім вакол хаты, а затым стукае ў вакно. Жонка пытае з хаты, хто там стукае. Тады гаспадар адказвае, што гэта сам Бог стукае з цёплай, мокрай вясной, з гарачым, спакойным летам, з сухой і карыснай восенню. Пасля гэтага жонка запрашала мужа зайсці ў хату, і пачыналася рытуальная вячэра. На колькасці страў адбіваўся не столькі звычай, колькі сацыяльны фактар: у беднай сялянскай сям'і святочная вячэра складалася з трох страў: кваса з грыбамі, бліноў з макам і галоўнай — кушці (кашы з ячменных круп) з мядовай сытой ці льяным маслам (але-ем); у сям'і сярэдняга дастатку — з пяці: акрамя ўпамянутых, яшчэ — з селядца (ці рыбы) з льяным маслам і аўсянага кісялю з мядовай сытой; у заможнай сям'і — з сямі: тых жа, што ў папярэдніх варыянтах, ды яшчэ з вараных грыбоў, адвару з сушаных яблык, груш і сліў. У больш заможных сялян на стала ў гэты вечар стаяла дзевяць і нават дванаццаць страў.

Колькасць страў мела рытуальнае прызначэнне. Паводле старажытнай народнай традыцыі, лічбы 3, 5, 7, 9, 12 з'яўляліся сімвалічнымі і ў каляднай рытуальнай вячэры сімвалізавалі поспех, шчасце, удачу ў наступным годзе. Абавязковай стравай быў грыбны адвар. Паколькі грыб лічыўся зямной раслінай, то грыбны адвар сімвалізаваў сокі зямныя, якія пад уздзеяннем сонца абуджаюць жыццё ў прыродзе. Мак сімвалізаваў урадлівасць, блін — сонца, якое давала не толькі свят-

ло, але і прабуджала жыццё на зямлі. Спажываючы гэтыя стравы, людзі верылі ў іх цудадзейную сілу.

Паводле ўяўленняў нашых далёкіх продкаў, куцця лічылася сакральнай* стравай, паколькі зерне валодае дзівоснай уласцівасцю доўга захоўваць жыццё і, калі трэба, зноў аднаўляць яго. Вось чаму куцця варылася з цэлых абтоўчаных зярнятаў. Яна сімвалізавала несмяротнасць, г.зн. бясконцасць жыцця. Семя — расліна — семя складаюць вядомы колазварот, які сведчыць аб бясконцасці жыцця.

Куцця ў час святочнай вячэры ставіцца ў цэнтры стала, яна як бы аб'ядноўвае ўсе магчымыя ўласцівасці рытуальных страў: забяспечваць багаты ўраджай, дастатак у сям'і і асабісты поспех для тых, хто ўдзельнічае ў абрадавай вячэры. Вакол куцці быў шэраг абрадавых засцярог. Варылі яе заўсёды ў адным і тым жа гаршку. Ніякіх іншых страў болей у ім не варылі, і захоўваўся ён для куцці ад Каляд да Каляд. Каштаваць куццю забаранялася не толькі да вячэры, але і ў час гатавання. Перавараная ці недавараная куцця лічылася дрэннай прыкметай: неўраджай, голад, нядобрыя паводзіны ў сям'і і нават выміранне роду.

Умела зварыць куццю заўсёды лічылася надзвычай адказнай справай. І калі гаспадыня даставала гаршчок з печы і адкрывала яго, каб паглядзець на звараную куццю, уся сям'я з вялікай насцярожанасцю сачыла за рухамі гаспадыні ў спадзяванні, хоць бы ўсё добра скончылася. Калі куцця была гатова, гаспадыня, дакранаючыся рукамі да гаршка, урачыста гаварыла: “У згодзе будзьце, спажывайце на здароўе, Каляда, Каляда!”

Калі куцця падавалася на стол, гаспадар першым чэрпаў яе лыжкай і пачынаў есці, адсыпаўшы крыху яе на стол для памёршых продкаў. За ім тое ж рабіла і гаспадыня і па старшынству ўсе члены сям'і. Куццю елі ў поўнай цішыні. Да куцці абавязкова падавалі сыгу (разведзены

* Сакральны — тут: абрадавы, свяшчэнны, варты пакланення.

вадой мёд або цукар), цёрты мак або сок з ягад ці вішань. Куццё сям'я павінна была з'есці ўсю, бо недаедзеная куцця — дрэнная прыкмета (сямейныя сваркі ці нават бойкі).

У час вячэры не абыходзіліся і без пітва. Загадзя ўжо былі прыгатаваны солад, квас і звараны мёд. Звараны мёд лічыўся сімвалічным пітвом. Гэта сімвал арганізаванасці і працавітасці, бо мёд — плён працы дружнай пчалінай сям'і. Мёд налівалі ў бутэльку і ставілі на стол. Калі пачыналася вячэра, гаспадар браў бутэльку, наліваў у кілішак і са словамі: “Дай жа нам, Божа, дажыці да наступных Каляд” звяртаўся да жонкі: “Будзь здарова”. “На здароўе”, — адказвала яна. Гаспадар, адліўшы крыху мёду на абрус, частку выпіваў, пасля чаго перадаваў кілішак сваёй жонцы. Тая, захоўваючы рытуал, выпівала з кілішка мёд і перадавала яго старэйшаму з сыноў. І так рытуал гэты выконвалі ўсе члены сям'і. Кроплі мёду і ўсіх сакральных страў праліваліся на абрус з той мэтай, каб задобрыць сваіх памёршых продкаў, засведчыць, што нашчадкі памятаюць і клапацяцца пра іх, шчыра, чула і з павагай і пашанай ставяцца да іх душ.

Абрады шанавання памёршых сваякоў у навагоднім цыкле беларусаў не атрымалі такога развіцця, як, напрыклад, ва ўсходнеараманскіх і паўднёваславянскіх народаў. Аднак (згодна запісам П.В.Шэйна, у былой Смаленскай губерні і ў Слоніўскім павеце Гродзенскай губерні) беларусы лічылі Каляды і днём памінання памёршых сваякоў. Культ памёршых ва ўсіх народаў вызваны старажытнымі прадстаўленнямі аб залежнасці матэрыяльнага жыцця чалавека ад шанавання памяці продкаў. Шанаванне памёршых звязана з верай у здольнасць іх дапамагаць жывым у забеспячэнні ўраджаю і дабрабыту ў сям'і. Згодна памінальнаму каляднаму звычаю ў беларусаў, у гонар нябожчыкаў на абрадавы стол падаваліся блінцы. На абрус пралівалі першую лыжку рэдкіх страў, клалі кавалачак хлеба, селядца і іншых

страў для нябожчыкаў. У далёкім мінулым, каб сагрэць нябожчыкаў, 24 снежня на дварах распальвалі кастры, пазней іх замянілі факеламі, свечкамі. Культ памёршых продкаў, несумненна, адносіцца да старажытнейшых рэліктавых з’яў: паважлівыя адносіны да старэйшых роду, сям’і, ад вопыту і ўмення якіх залежала паспяховае ажыццяўленне вытворчай дзейнасці ўсяго калектыву.

Згодна святочнаму рытуалу, у час вячэры кожны павінен быў пакаштаваць усе стравы (што падаваліся гаспадыняй) у пэўнай паслядоўнасці: селядзец з алеем, квас з грыбамі, блінцы з макам, аўсяны кісель і нарэшце — куцця. Яда, як правіла, таксама суправаджалася серыяй абрадаў магічнага характару, накіраваных да той жа галоўнай мэты: забеспячэнне будучага ўраджаю і дабрабыту ў новым годзе. Так, падсохшы верх куцці здымалі і аддавалі курам, “каб добра яйкі неслі”. Зачарпнуўшы першую лыжку куцці, гаспадар стукаў у вакно і зваў Мароза “ісці куццю есці”, каб не марозіў ячмень, пшаніцу, гарох, грэчку і інш.: “Мароз, Мароз, ідзі куццю есці, а летам не бывай, па межах не хадзі, яры не губі!” І гаспадыня звала Мароза на куццю, каб не марозіў расаду, гуркі, гарбузы, моркаў, буракі і інш. Калі на наступны дзень мароз рабіўся слабейшы, гаварылі: “Мароз паеў куцці і паласкавеў”, а калі рабіўся мацнейшы: “Разгневаўся”. Мароза трэба было клікаць на ўсе тры куцці.

У час вячэры за сталом адбываліся і такія “спектаклі”: жонка, седзячы насупраць свайго мужа, пыталася ў яго:

— Ці бачыш ты мяне?

— Не бачу!

— Каб жа ты не бачыў за стагамі, за копамі, за вазамі, за снапамі свету!

Тады ў адказ гаспадар пытаўся ў сваёй жонкі:

— А ці бачыш ты мяне?

— Не бачу!

— Каб жа ты не бачыла за гуркамі, за гарбузамі, за капустай, за буракамі свету!

У канцы такога дыялога гаспадыня брала качаргу і злёгка біла ёю мужа, які павінен быў хутка паваліцца на лаву і адказаць:

— Каб твае снапы так хутка падалі на ніве!¹

У некаторых сёлах (былога Сенненскага павета Магілёўскай губерні) існаваў звычай пасля вячэры рэшткі куцці падкідваць да столі, каб хутчэй расла маладая скаціна і каб высока рос лён. Такое ж абрадавае дзеянне ва ўкраінцаў суправаджалася прыгаворамі: “Няхай цялята мыгчаць і скачуць гэтак жа хутка, як пшаніца скочыць да столі! Гэтак жа, як пшаніца ляціць у паветра, няхай яны растуць!” Рэшткі куцці аддавалі жывёле, каб яна была сытай і добра пладзілася ў новым годзе.

ВАРАЖЭННІ ПРА ЎРАДЖАЙ І ДАБРАБЫТ СЯМ’І

Пераважна ў калядна-вадохрышчанскія дні шырока разгортваюцца мантычныя абрады — выражэнні і прыкметы, якія займаюць асаблівае месца ў навагоднім абрадавым цыкле беларусаў. Значэнне варажэнняў і прыкмет вызначана імкненнем чалавека даведацца пра будучае, каб падрыхтавацца да яго. Гэта імкненне заўсёды жыло ў свядомасці селяніна, таму што магчымасць хоць у якой-небудзь ступені прадбачыць умовы,

¹Усе прыклады, прыведзеныя ў якасці ілюстрацыйнага матэрыялу, узяты з тома “Зімовыя песні: Калядкі і шчадроўкі” / Уклад. А.І.Гурскі; Уклад. муз. часткі Э.Я.Мажэйка. Мн., 1975.

у якіх яму трэба будзе ажыццяўляць сваю гаспадарчую дзейнасць, павінна была дапамагчы ў яго барацьбе з прыроднымі стыхіямі. Калядныя святы — час варажэнняў. У ходзе ўсёй сваёй вытворчай дзейнасці чалавек, назіраючы за прыродай, імкнецца даведацца аб прычынна-выніковых сувязях у з'явах навакольнага свету. Пры гэтым ён праводзіць назіранні і робіць вывады з іх (у адных выпадках сапраўдныя, у другіх — памылковыя). Сельскагаспадарчыя прыкметы спрадвеку спадарожнічалі выкананню разнастайнай сялянскай працы. Яны прызначалі найбольш спрыяльны час да той ці іншай работы. Калядны цыкл прыкмет стварае асаблівую групу назіранняў і прадказанняў надвор'я, разлікаў на ўраджай, на прыплод жывёлы і г.д. Варажба таксама пабудова на назіраннях, але пераносіць іх у становішча, якое чалавек спецыяльна выбірае ці стварае сам. Актыўнасць чалавека, такім чынам, абмяжоўваецца сучасным, па якому мяркуюць аб будучым.

У Беларусі калядныя варажэнні праходзілі, як правіла, у форме прыкмет-тлумачэнняў. Асноўная іх тэма — тэма зямлі і ўраджаю. Як правіла — варажэнні на рэчах хатняга ўжытку, сельскагаспадарчых прыладах і іншых атрыбутах сялянскай гаспадаркі, якія ўжываліся ў сімвалічным вытлумачэнні (напрыклад, сноп, колас, зерне, хлеб як сімвал ураджаю). Аб будучым ураджаі лёну варажылі наступным чынам: выцягвалі з-пад абруса некалькі сянiнак; калі выцягваліся доўгія — лён будзе высокі, калі кароткія — не ўродзіць. Пасля вячэры, калі сена прыбралі, па травяным насенні, што засталася на стале, “даведваліся”, на якія зернавыя будзе лепшы ўраджай: калі на стале застаецца больш чорнага насення, значыць, будзе добры ўраджай грэчкі, калі жоўтага — то лепш зародзяць яравыя. Варажылі на кушці: калі каша атрымлівалася разварыстая — павiнен быць багаты ўраджай ячменю і г.д.

Варажэнні пра будучы ўраджай па сваім паходжанні і функцыі цесна звязаны з жыццём абшчыны ці вялікай

сям'і. Варажэнні як працэс пазнавання, несумненна, вялі да актывізацыі дзеянняў чалавека ў яго барацьбе з прыродай, але недахоп ведаў, што замяняўся ўяўленнем, прыдаваў ім ілюзорны характар.

У навагодніх прыкметах асноўным аб'ектам назіранняў было надвор'е. Разам з прыкметамі аб надвор'і і аб ураджаі, заснаванымі на ўважлівых і ўдумлівых назіраннях селяніна за з'явамі прыроды, з дастаткова дакладнымі, апрабаванымі шматвяковай сельскагаспадарчай практыкай вывадамі, у беларускім сялянскім быццё існавала нямала прыкмет, пабудаваных на выпадковых супадзеннях: калі першы дзень Каляд выдаецца пагодлівы, ясны, то будзе неўраджайны год, а калі пахмурлівы і снег ідзе — ураджайны. Калі ж у калядны вечар і ноччу на небе шмат зорак — летам будзе шмат грыбоў; калі ў другой палове дня ў першы дзень Каляд пасыплецца град, то гарох дасць вялікі ўмалот, калі снег — будуць добра раіцца пчолы.

Шматлікую групу складаюць прыкметы і павер'і, якія зыходзяць з арсенала народных забабонаў. Напрыклад, згодна павер'ю, калі ў калядны вечар у час падрыхтоўкі да абрадавай вячэры сена ўнёс і паклаў на стол хлопец, які звычайна пасе валоў, то валы на пашы не будуць разыходзіцца і губляцца. У той жа вечар гаспадар лыжкай вылаўліваў бурбалкі ў кіпячай вадзе і кіпнем паліваў авёс. Раніцай яго аддавалі коням, каб былі такія ж гладкія і так жа хутка бегалі, як гэтыя бурбалкі. Або ў першы дзень Каляд свінням сыпалі ў вочы снег, каб летам не глядзелі ў поле і агарод, не залезлі б туды і не зрабілі б шкоды. Каб авечкі не адбіваліся ад дому, а ішлі ў свой двор, пасля вячэры лыжкі не мыліся, іх звязвалі шарсцяной ніткай і пакідалі на стале. Мужчыны ў гэты дзень павінны хадзіць у заношаных кашулях, каб грэчка была ўраджайнай, а жанчыны — з незачэсанымі галовамі, каб куры не псавалі агародаў, і інш.

Існавала такое павер'е, што ад першага наведвальніка ў першы дзень навагодніх свят залежыць дабрабыт у доме: калі ім акажацца дзяўчына, у сям'і павінны адбыцца няўдачы, няшчасці. Такія калядныя прыкметы і варажэнні, падпарадкаваныя ініцыяльнай магіі, не могуць расцэньвацца інакш, як рэлікты каляндарнага абраду.

ВАДЖЭННЕ “КАЗЫ”. СВЯТОЧНЫ МАСКАРАД

Цэнтральнае месца ў святочным навагоднім абрадавым цыкле займае абрад калядавання: абход пераапанутымі двароў аднавяскоўцаў з выкананнем абрадавых песень. Пераапанутыя ў Беларусі (як і ў іншых славянскіх народаў) захавалі шэраг масак, генетычна звязаных з раннімі формамі рэлігіі. Асноўная маска навагодняга пераапанання — “каза” (“казёл”), распаўсюджаная таксама на поўдні Расіі, Украіны, у Малдове, Балгарыі, Чэхіі і Славакіі. Ваджэнне “казы” абавязкова суправаджалася выкананнем песень і вясёлых спектакляў. “Каза” прыбіралася наступным чынам: кажух, вывернуты аўчынай наверх, надзявалі адным рукавом на канец дугі, якая ставілася выпукласцю ўніз. Рукаў завязвалі, ён служыў шыяй і галавой, да якой прымацоўваліся рогі, зробленыя з саломы ці з асакі. Да другога канца дугі прывязвалі хвост, таксама з саломы. Невысокага росту, спрытны ў танцах хлопец залазіў пад кажух і выконваў ролю “казы”. “Казу” суправаджала “світа” пераапанутых. Хлопец высокага росту, які ўмеў бойка і складна гаварыць, быў за павадыра ці “дзеда”. Яго апраналі ў старое адзенне, на спіне рабілі “горб”, прымацоўвалі бараду з пянёкі ці лёну, у адну руку давалі табакерку, у другую — вялікі кій. У “свіце” павінна была быць і “маладзіца”. На гэту

ролю падбіралі шчуплага хлопца, апраналі яго ў жаночую блузку з вышытымі рукавамі і ў андарак, на шыю вешалі ўпрыгожванні (пацёркі), на галаву завязвалі хустку і падфарбоўвалі сажай бровы. У кампаніі калядоўшчыкаў абавязкова прысутнічалі “цыган”, апрануты ў сіні армяк, падперазаны вяроўкай, з бізуном у руцэ, механоша, які насіў абарадавыя падарункі, музыкант (“музыка”), запявала і некалькі спевакоў.

Увайшоўшы на двор, павадыр пасылаў бойкага і гаваркога хлопца да гаспадара: папрасіць дазволу ўвайсці ўсёй світай у хату. Спектакль складаўся з наступных карцін. Хлопец вітаўся, а затым гаварыў прамову, прыкладна такога зместу:

— Іду ад пана нашага. Ідучы пытаю, што сказаці маю свайму пану Году, што носіць бароду, шыроку, як лапату, сіву і касмату. Ці шырокі лавы, каб нам паляжаці? Ці добра гаспадыня, каб нас частаваці?

— Адкуль вы?

— Мы людзі не простыя, з далёкага краю, хлопцы ўсе сталыя, з-пад самага раю.

— Адкуль ідзеце?

— Ідзём кругом света, аж ад пана Лета. Мы да лета ідзём, казу вядзём і радасць нясём.

— Дык просім у хату.

Атрымаўшы запрашэнне гаспадара, першым уваходзіў у хату павадыр і веў за сабой “казу”, за імі “цыган” з “маладзіцай”, музыкант, механоша і ўся “світа”, следам накіроўваліся шматлікія гледачы. “Каза” выходзіла на сярэдзіну хаты, а з ёй павадыр і “цыган” з “маладзіцай”, астатнія заставаліся стаяць у парозе.

Павіншаваўшы і пахваліўшы гаспадароў, павадыр пачынаў “муштравач” “казу” кіем, а спевакі песнямі праслаўлялі казу за яе магічную сілу забяспечваць добры ўраджай у наступаючым годзе:

Го-го-го, каза,
Го-го, шэрая!
Ну-тка, козачка,
Расхадзіся-тка
Па ўсяму двару

Гаспадарскаму...
Дзе каза ходзе,
Там жыта родзе,
Дзе не бывае,
Там вылягае.

Музыкант падыгрываў, “каза” выконвала свой рытуальны танец. Затым “каза” пачынае наравіцца, не слухацца павадыра, б’е яго капьгтамі, бадае рагамі. Павадыр сварыцца на яе, б’е кіем. У гэты час спяваюцца песні аб непаслухмянай, наравістай казе. Нарэшце, “каза” падае і прыкідваецца мёртвай. Павадыр са спевакамі пачынаюць гаварыць усемагчымыя замоўныя формулы (у жартоўна-парадыійным тоне), каб “ажывіць казу”. Паколькі нішто не дапамагае, калядоўшчыкі звяртаюцца да гаспадароў з просьбай шчодро абдарыць “казу”. Пачуўшы гэта, “каза” нечакана падымаецца, скача, кланяецца гаспадарам. Павадыр звяртаецца да “маладзіцы” і “цыгана” з просьбай патанцаваць; музыка іграе “барыню”, “казачка” ці “падушачку”, а тыя танцуюць. У заключэнне выконваецца віншавальная калядная песня, у якой калядоўшчыкі жадаюць гаспадарам здароўя, добрага ўраджаю і ўсялякага дабрабьпу ў новым годзе:

Будзь, ваша, здароў,
Як рыжык бароў,
Май торбу грошы,
Жыві ў раскошы!
Май усяго даволі,
А бяды ніколі!
Стары год канчаем,
Новы зачынаем

З ранню вясною,
З буйнаю травю,
З збожжам каласістым,
З зернем ядраністым
Ды з прыятым летам,
І з грашом пры гэтым,
І з восенню яснай,
І з долечкай шчаснай.

Затым разыгрывалася заключная частка спектакля з жартоўным дыялогам:

— Дзе вы гэту казу дасталі? — пытаў гаспадар.

— На кірмашы ад старога купіў, — адказваў павадыр, — сямсот грошай заплаціў.

— А дзе сам так вывучыўся?

— Па ўсім свеце ходзячы, торбу хлеба носячы, між людзей бываючы, дзівы дзіўныя відаючы, розныя кнігі чытаючы, уверх нагамі трымаючы. А вы здаровы бывайце, за год нас чакайце.

Спектакль заканчваўся ўзнагародай калядоўшчыкаў: салам, каўбасой, пірагом ці грашыма, пасля чаго кампанія накіроўвалася ў наступную хату.

Абрад ваджэння “казы” ўтым выглядзе, у якім ён дайшоў да нас, прадстаўляе сабой не столькі абрадавае дзеянне, колькі бытавую гульню, забаву. Аб гэтым жа сведчаць чыста бытавыя персанажы, якія часта прысутнічаюць у святочным маскарадзе: афіцэр, барыня, гандляр, цыган, яўрэй; маскі жывёл, не звязаныя з аграрным рытуалам: мядзведзь, журавель і г.д.; нарэшце, агульны жартоўна-вясёлы карнавальны дух усіх тэатральных сцэнак з “казой”.

Як паказваюць даследаванні вучоных, сувязь гэтага абраду з навагоднім святам мае старажытныя генетычныя каранні. Ускосным указаннем на старажытнае паходжанне абраду з’яўляецца факт захавання і шырокага распаўсюджвання культы “казы” ў многіх еўрапейскіх (славянскіх і раманскіх) народаў. Вывучэнне дахрысціянскіх культаў паказала, што “каза” ў старажытнасці шанавалася за яе нібыта здольнасць узмацняць урадлівасць зямлі. Адсюль і паходзіць магічная роля “казы” ў старажытнай навагодняй абраднасці і звязаныя з ёю забабонныя спробы людзей выкарыстаць сілу жывёлы для паляпшэння ўрадлівасці палёў. “Смерць” “казы”, а затым “ажыўленне” яе, згодна абраду, увасабляе паміранне прыроды зімой і яе ажыўленне з прыходам вясны, і павінна абазначаць сакральную сувязь жывёлы з раслінным светам. Акрамя таго, як вынікае з тэкстаў абрадавых песень, прысвечаных “казе”,

гэтай жывёле прыпісвалася здольнасць адводзіць няшчасці ад дому, г.зн. функцыя апатрапеічнай магіі. Згодна народным павер'ям, чэрці не любяць і баяцца “казы”, а казіная шэрсць — магічны сродак, які абараняе ад варожых уплываў.

Захаваў звычай ваджэння “казы” ў зімовым абрадавым комплексе таго ці іншага народа з'яўляецца найстаражытным перажыткам заалатрыі казы на данай тэрыторыі.

Некалькі менш распаўсюджана ў беларускім калядаванні ваджэнне “каня” (“кабылы”): назіралася яно і ў іншых славянскіх народаў. Але ні ў самым абрадзе, ні ў абрадавай паэзіі не знаходзіцца ўказанняў на этнічную функцыю гэтай маскі ў калядным абрадзе. Уключэнне “каня” (“кабылы”) у магічныя дзеянні каляднага цыкла, напэўна, абумоўлена важнай гаспадарчай роляй гэтай жывёлы ў сляянскім быццё. У паўднёвых славян, на Украіне, у малдаван (у меншай ступені ў рускіх) меў месца культ “свяшчэннага быка” (“каровы”). Згодна з павер'ем, у гэтых народаў бык ці карова прыносілі гаспадарцы пладавітасць хатняй жывёлы і ўрадлівасць на полі; іх нават уводзілі ў хату на святы і частавалі абаранкамі. У балгар у гонар валоў спраўляліся асобныя абрады.

У далейшым сакралізацыя гэтых жывёл праяўлялася толькі ў навагодняй святочнай сімволіцы — двое хлопцаў з ліку калядоўшчыкаў падрабляліся пад быка, апаранушыся ў скуру. Першы нёс абцягнутую скурай і ўпрыгожаную фанерную галаву жывёлы, другі — спецыяльны інструмент, які імітаваў гук, падобны на роў быка. Тыя, хто іх суправаджаў, дэкламавалі віншавальныя тэксты, блізкія па сэнсе да тэкстаў у гонар “казы”. Пазней жывёлу замяніў “бухай”, што захаваўся ў малдаўскім калядным абрадзе да цяперашняга часу, — парожняя бочачка, абцягнутая вырабленай авечай скурай, праз якую працягнута пасма конскіх валасоў, якая пры нацягванні выдае гук, падобны на роў быка. Па

справядлівым сцвярджэнні В. І. Чыгарава, “маскі звяроў і птушак не з’яўляюцца выключнай прыналежнасцю якога-небудзь аднаго народа. Тым не менш канкрэтныя ўмовы жыцця кожнага народа ствараюць непаўторную спецыфіку, якая прыводзіць да сцвярджэння і развіцця адных вобразаў, да згасання і адхілення іншых”¹.

У зімовым свяце аграрнага календара ў XIX–XX стст. у беларускай вёсцы ўжо ў значнай меры была згублена магічная мэтанакіраванасць абрадавых дзеянняў, а ўсё большае значэнне набываў забаўляльны гульнёвы бок каляднай абраднасці.

КАЛЯДАВАННЕ

Выключную ролю ў стварэнні святочнай вясёлай і ўрачыстай атмасферы ў навагоднія дні ў беларускай вёсцы разам з пераапанутымі меў абход калядоўшчыкамі двароў аднавяскоўцаў з выкананнем велічальна-віншавальных песень. Пры больш падрабязным разглядзе тэматычнага зместу каляднай песеннай паэзіі няцяжка заўважыць, што заклінальны характар тэкстаў калядных песень цалкам падпарадкаваны законам прадудыраючай магіі зімовага перыяду. У аснове калядавання, як калектыўнага закліцця, ляжыць уяўленне аб дзейснай сіле магічнага слова, імкненне чалавека змяніць навакольны свет — забяспечыць добры ўраджай і добрабыт сям’і ў новым годзе. Пажаданні маюць дзве рэдакцыі: а) чакаемы добрабыт (так будзе!) і б) паказ пажаданага як ужо існуючага. І першая і другая рэдакцыі з’яўляюцца праецыраваннем будучага, але другая — успрымаецца як больш дзейсная, бо ў ёй жадаемае паказана існуючым².

¹ Чичеров В.И. Зимний период русского земледельческого календаря. С. 195.

² Там жа. С. 128.

Калядаванне на Беларусі праходзіла, як правіла, з вечара другога дня Каляд і напярэдадні Новага года. У гэтыя дні, як толькі надыйдзе вечар, калядоўшчыкі, сабраўшыся невялікімі групамі, ад 3 да 5 чалавек, адпраўляюцца хадзіць па вёсцы з віншаваннямі. Падьшоўшы да хаты, старшы стукае ў ваконную шыбу і пытае ў гаспадара дазволу павіншаваць яго са святам. Калі дазвол атрыманы, тады спевакі, стоячы на двары, пад вакном, ці па запрашэнні гаспадара зайшоўшы ў хату, выконвалі свае велічальна-віншавальныя песні. Спачатку спявалі гаспадару і гаспадыні, затым кожнаму члену сям'і ў парадку іх старшынства (у некаторых народаў — украінцаў, малдаван, балгар калядавалі дзецям, адсутнічаючым сваякам, гасцям і нават нябожчыкам). Такі абрад калядавання патрабаваў доўгай папярэдняй падрыхтоўкі пад кіраўніцтвам старшага — настаўніка. У беларусаў кола велічальна-віншавальных калядных песень значна звужана і абмяжоўваецца песнямі гаспадара, гаспадыні, дзяўчыне на выданні, нежанатаму хлопцу. Такім чынам, калядны абрад беларусаў больш адносіцца да зімовай абраднасці паўночнай еўрапейскай паласы, у прыватнасці, абраднасці рускага народа.

У велічальнай песні ўсякі, да каго яна была звернута, атрымліваў хвалебную характарыстыку гаспадару дома: праслаўлялася яго ўменне весці гаспадарку, багацце яго двара; гаспадыні — умеласць у рабоце і руплівасць; дзяўчыне на выданні — прыгажосць і працавітасць; маладому нежанатаму хлопцу — адвага і спрытнасць. У віншаваннях выказваліся добрыя пажаданні: гаспадарам дома павялічыць свае багацці ў новым годзе — каб зямля ўрадзіла, а жывёла дала вялікі прыплод, каб добра раіліся пчолы і г.д.; хлопцу і дзяўчыне — адшукаць добрую нявесту ці жаніха, абраць шлюб у наступаючым годзе.

Пажаданні калядоўшчыкаў, як правіла, заканчваліся просьбай, каб іх абдарылі, якая часам гучала як патраба-

ванне. Імператыўная форма падобных просьбаў абумоўлена самім калядным абрадам: калядоўшчыкі выступаюць тут у ролі заклінальнікаў урадлівасці і дабрабыту, г.зн. у ролі носьбітаў патэнцыруючай магіі, якая набывае моц толькі пры выкананні абраду — абдорванні заклінальнікаў. Пасля велічання гаспадара ўзнагароджвалі спевакоў падарункамі: давалі пірог, сала, каўбасу ці грошы. Усё гэта складвалася ў мяшок механошы, і калядоўшчыкі накіроўваліся да наступнай хаты. Яны абходзілі ўсё сяло. У беларусаў калядой называюць любую навагоднюю абрадавую ежу, атрыманую ў якасці ўзнагароды за выкананне навагодніх велічанняў-віншаванняў. Сабраўшы калядныя падарункі, калядоўшчыкі спраўлялі затым навагоднія вечарынікі са святочнымі застолямі: пілі гарэлку, піва, весяліліся, спявалі, танцавалі.

БАГАТАЯ КУЦЦЯ

Вечар напярэдадні Новага года — “шчодры вечар” — ізноў адзначаўся абрадавай вячэрай — другой куццёй. Другая куцця — вяршыня свята — яшчэ называлася ў народзе “багатай”, “тоўстай”, “шчодрай”, “мясной”, “тлустай”, “ласай”, паколькі вячэра гэта вызначалася багаццем скармнага. Кожная гаспадыня старалася падрыхтаваць багатую скармную вячэру, сустрэць Новы год у поўным дастатку, каб на працягу ўсяго наступнага года была сытная яда ў доме. Згодна ўяўленням аб дзеянні закона ініцыяльнай магіі, лічылася — чаго няма на навагоднім stole, таго не будзе ў доме цэлы год. Колькасць страў навагодняй вячэры таксама мела рытуальнае значэнне: сем, дзевяць, дванаццаць. Куцця падавалася на стол з салам ці маслам. Згодна традыцыям абраду, елі вараную свіную галаву, смажаныя каўбасы, салцісон, крывяную каўбасу, халадзец і іншыя мясныя стравы. Варылі і верашчаку са свінінай, пяклі блінцы (часта двух відаў: грачаныя і аўсяныя), што з’яўлялася адзнакай ўрачыстасці дня, паколькі

блінцы на Беларусі — пераважна святочная страва. Ужывалі сыр, пілі кісель з малаком, елі пірагі.

Як бачым, у цэнтры навагодняй абрадавай яды аказваецца свініна. Існуе думка, што рытуальнае забіццё свінні было састаўной часткай абраднасці старажытна-земляробчага свята зімовага сонцазвароту. Даследчыкамі ўстаноўлена, што ў старажытных грэкаў свіння па пладавітасці ўспрымалася як сімвал урадлівасці. Старажытныя рымляне ў дні зімовага сонцазвароту богу пасеваў і ўрадлівасці Сатурну прыносілі ў ахвяру свінню. Парася таксама адносілася да ліку ахвярных жывёл і сімвалічна абазначала ўрадлівасць, багацце, дабрабыт у жыцці чалавека.

НАВАГОДНЯ ШЧАДРОЎКІ

У вечар перад Новым годам па беларускіх сёлах (як і ў іншых суседніх народаў) шчадравалі. Дзяўчаты хадзілі са “шчодрай”. На гэтую ролю выбіралі прыгожую, статную дзяўчыну. Яе адзявалі ў святочнае адзенне, галаву ўпрыгожвалі вянкам з папярковых кветак і рознакаляровымі стужкамі. Адзеўшы “шчодрю”, дзяўчаты адпраўляліся па хатах і спявалі шчадроўкі (калядныя песні, якія выконваліся толькі напярэдадні Новага года, з прыпевам “Шчодры вечар”). Шчадроўкі істотна не адрозніваліся ад калядак ні па форме, ні па змесце, ні па функцыі, з’яўляючыся разнавіднасцю зімавай велічальна-віншавальнай песні.

Пры абходзе дамоў аднавяскоўцаў дзяўчаты стараліся не абысці хаты, у якой жыў малады нежанаты хлопец. Часам пры велічанні хлопца ў тую частку песні, дзе спявалася аб будучай нявесце, устаўлялася імя дзяўчыны, якая (як было вядома) па сэрцу хлопцу ці па нраву яго бацькам. У апошнім выпадку ўзнагарода была асабліва шчодрай.

НАВАГОДНІЯ ВАРАЖЭННІ ПРА ЗАМУЖЖА, ПРА АСАБІСТЫ ЛЁС ДЗЯЎЧЫНЫ

У навагоднюю ноч вялікае значэнне прыдавалася варажбе. Усе дзяўчаты займаліся варажбой. Тыпы і варыяцыі навагодняга абраду адгадвання адрозніваліся вялікай разнастайнасцю. Традыцыйная сувязь варажэнняў з навагоднім перыядам указвае на тое, што гэты перыяд успрымаўся як вельмі важны і адказны этап у жыцці, які вызначаў лёс людзей. Навагодне-хрышчэнскія варажэнні — гэта пераважна “асабістыя”, якія маюць непасрэдня адносіны да лёсу чалавека, яго шлюбнага саюзу.

У варажэннях прымала ўдзел у асноўным моладзь, што і вызначала кола пытанняў, на якія трэба было атрымаць адказ: варажылі пра суджанага ці суджаную, пра замужжа, пра характар мужа, яго маёмаснае становішча, пра жыццё ў сям’і мужа і да т.п. Варажылі пра жыццё і смерць, багацце і беднасць, здароўе і хваробу і пра шмат іншае. Навагодні цыкл варажэнняў дзеліцца на дзве групы: варажэнні-тлумачэнні і варажэнні ў форме чараўніцтва.

Варажба-тлумачэнне — гэта даведванне пра будучыню з дапамогай пэўных прыёмаў і спосабаў тлумачэння з’яў, якія адбываюцца незалежна ад варажбітоў, дзеянняў, наўмасна зробленых самімі варажбітамі, і дзеянняў, якія выконваюць людзі, жывёлы і птушкі па волі варажбітоў. Як правіла, для гэтых варажэнняў выкарыстоўваюцца рэчы хатняга ўжытку ў сімвалічным тлумачэнні.

Варажба-чараўніцтва заснавана на веры ў звышнатуральныя сілы, якія дапамагаюць “адкрыць будучыню”. У такіх выпадках выкарыстоўваліся разнастайныя прадметы, якія захоўвалі пры гэтым сваё прамое прызначэнне: свечкі, пярсцёнкі, расплаўлены воск і да т.п.

Шматлікая група шлюбных варажэнняў пабудавана пераважна на выпадковасці адказу на пастаўленае пытан-

не і на адвольных выглумачэннях назіраемых з'яў. Най-
больш распаўсюджанымі былі варажэнні па штыкецінах.
Увечар дзяўчаты бралі міску з кушнёй ці каўбасой, выносілі
на двор і ставілі яе ў тым месцы, дзе звычайна ссыпалі
смецце, самі ж падбегалі да плоту і, датыкаючыся рукой
да штыкецін, лічылі іх і прымаўлялі: “маладзец”, “удавец”;
“маладзец”, “удавец”. Апошняя са штыкецін і “адказва-
ла”, хто будзе мужам — маладзец ці ўдавец. Шырока вя-
домай была і такая варажба: дзяўчаты клалі аладкі на па-
розе хаты і ўпускалі сабаку; чыю аладку сабака з'есць пер-
шую, тая дзяўчына раней за іншых выйдзе замуж.
Варажылі і на блінцах: дзяўчына ўпотаі ад усіх хатніх брала
першы спечаны блінец і, выбегшы на вуліцу, пыталася ў
першага сустрэтага ёю мужчыны, як яго завуць. Пачуў-
шы адказ, яна амаль была ўпэўнена, што ведае імя свайго
суджанага. Вельмі важным было для дзяўчыны пытанне, ці
выйдзе яна замуж у новым годзе. Для гэтага яна з першым
блінцом падкрадвалася да суседзяў пад вакно і падслухвала,
пра што гавораць у хаце. Калі дзяўчына чула словы “ідзі”,
“што засядзелася”, “чаму не ідзеш”, значыць, замуж яна вый-
дзе; калі ж чула “сядзь”, “застанься”, “яшчэ рана”, “пача-
кай”, то ў лепшым выпадку яшчэ год яна не выйдзе замуж.

Каб даведацца, у якім баку жыве яе суджаны, дзяў-
чына апоўначы павінна была выйсці на скрыжаванне (ці
за вароты) і прыслухацца: адкуль данясецца брэх сабакі,
у той бок і выйдзе замуж. Распаўсюджана была і варажба
з чаравіком. За вароты (ці праз дах хаты) кідалі зняты з
нагі чаравік: у які бок ён ляжа наскон, у той бок дзяўчына
выйдзе замуж. А каб даведацца, ці будзе багаты суджа-
ны, трэба было ноччу з першым блінцом пайсці да лазні,
прасунуць руку ў ваконца і пастарацца да чаго-небудзь
дакрануцца. Калі рука намагае што-небудзь касматае
(анучу, старызну, рызэ і да т.п.), быць дзяўчыне заму-
жам за багатым; калі ж пападзецца што-небудзь гладкае
(камень, кавалак дрэва і інш.) — усё жывіць прыдзецца
гараваць у беднасці. Не менш важна для дзяўчыны было

даведацца, які будзе яе муж: добры ці злосны. Для гэтага дзяўчына ішла да калодзежа, рэчкі ці возера, каб кінуць у ваду камень: калі камень пойдзе на дно ціха, то муж будзе ціхі і добры, калі ж з шумам, — не будзе ладу ў сям'і. Шырока бытвала і шмат іншых відаў народнай варажбы на тэму шлюбу, які мае адбыцца. Варажэнні ж з заручальным пярсцёнкам, растопленым воскам не атрымалі значнага распаўсюджання на Беларусі.

Як бачым, аграрныя і сямейныя абрады зімовага цыкла ў беларусаў прасякнуты адной мэтай — імкненнем чалавека зазірнуць у будучае і дабратворна паўплываць на яго. Тэма шлюбнага саюзу, багата і разнастайна распрацаваная ў навагодніх варажэннях і варажэннях на Вадохрышча, характэрна для ўсёй каляднай абраднасці і каляднай паэзіі. Сама тэма шлюбу вырашаецца ў кантэксце навагодніх абрадаў не толькі як тэма асабістага лёсу чалавека, але і як агульная тэма ўрадлівасці.

НАВАГОДНІЯ АБРАДЫ ЎРАДЛІВАСЦІ

Нельга не падкрэсліць, што тэма ўрадлівасці, пераходзячы ад аднаго аб'екта да другога, і складае той асноўны ідэйны стрыжань, вакол якога круціцца ўся складаная старанна пабудаваная сістэма каляднай абраднасці беларусаў.

Навагодні цыкл беларускіх звычаяў і абрадаў (як і ў іншых славянскіх, а таксама ўсходнераманскіх народаў) прадстаўляецца як сукупнасць традыцыйных абрадаў аграрна-вытворчага характару. На Новы год гаспадар дома ўстае даволі рана і, агледзеўшы сваю гаспадарку, набірае ў міску якіх-небудзь збожжавых зярнят, абходзіць усе свае пабудовы і жменям раскідвае зярняты ў розныя бакі, каб у новым годзе быў такі ўраджай хлеба, якім можна было б напоўніць усе гэтыя памяшканні. Да шырока распаўсюджаных навагодніх

звычайу адносіцца, у прыватнасці, рытуальны пасеў, які сімвалізуе багаты ўраджай у наступаючым годзе. Па традыцыі ў славянскіх народаў гэта абрадавае дзеянне ажыццяўляецца дзецмі.

Дзень Новага года вядомы яшчэ пад назвай “васілле”. Тут адбіўся знешні ўплыў царкоўнага календара: 1 студзеня — дзень св. Васіля Вялікага. У гэты дзень раніцай сялянскія дзеці, павесіўшы праз плячо торбачкі з зярнятамі, хадзілі па сялу з навагоднімі віншаваннямі. Увайшоўшы ў хату і прывітаўшыся з гаспадарамі, яны, імітуючы засявальнікаў, раскідвалі жменямі зярняты жыта, аўса, ячменю і інш. “Засяванне” суправаджалася калядкай, якая мела характар заклінання. Тэксты, прызначаныя для дзіцячага выканання, невялікія, адрозніваюцца прастатой зместу і формы. Тэма такіх калядак адна — пажаданне гаспадарам добрага ўраджаю і дастатку ў новым годзе:

Ходзіць Ілля на Васілля,
Носіць пуці жыццяную,
Дзе замахне — жыта расце,
Дзе не махае, там не бывае,
А ў полі ядром, а ў доме дабром.

Хлеб у земляробчых народаў з’яўляўся сімвалам матэрыяльнага дабрабыту і ў сувязі з гэтым носыбітам добраі магічнай сілы (кантактная магія).

Больш рэдкай разнавіднасцю абраду з’яўляецца жывёлагадоўчы варыянт, вядомы ў малдаван і ў заходняй Украіне пад назвай “пасяванне”, калі “пасявалі” жывёлу і хатнюю птушку, а ў калядках жадалі не толькі вялікага ўраджаю, але і вялікага прыплоду жывёлы ў наступаючым годзе. Аднавяскоўцы прымалі “пасявальнікаў” вельмі ахвотна, давалі ім хлеб, сала, баранкі, арэхі, семачкі і да т.п.

Яркім прыкладам “вытворчага” абраду ў святочным цыкле звываў з’яўляецца рытуал плуга, які шырока бытаваў у румын і малдаван, а таксама вядомы на Украіне. Праводзіўся ён напярэдадні Новага года і складаўся з двух частак: першая — вакол ці ўздоўж сяла праводзілі першую ўраджайную баразну для ўсяго сяла; другая — хадзілі па хатах з плугам (а ў больш далёкім мінулым і з валамі, запрэжанымі ў плуг), паказваючы ўмоўнае ворыва ў двары з пажаданнем дабрабыту ў новым годзе. Напрыклад, на Валыні 31 снежня “аруць зямлю і як бы падрыхтоўваюць яе для сяўбы, прычым песнямі і рухамі цела паказваюць працэс ворыва”¹ (прыклад імітатыўнай магіі).

Абрад з плугам і ворывам невядомы на Беларусі, не сустракаецца аб ім упамінавання і ў тэкстах беларускіх навагодніх абрадавых песень. На наш погляд, ён мог знікнуць да таго, як з’явіліся першыя запісы беларускай народнай навагодняй абраднасці.

Абрады плуга і засявання, таксама як і суправаджаючыя іх заклінальныя тэксты, па сутнасці, з’яўляюцца рытуалам магіі ўрадлівасці (імітацыйная магія).

Згодна абрадам, носьбітамі магіі могуць служыць разнастайныя прадметы з сялянскага побыту ў працэсе абрадавага дзеяння. Імі дакранаюцца да чалавека, жывёлы ці расліны з мэтай магічнага ўздзеяння на іх (кантактная магія).

ТРЭЦЯЯ КУЦЦЯ (“ВАДЗЯНАЯ”). МАГІЯ ВАДЫ

У народзе яна завецца “поснай” ці “галоднай”. У адрозненне ад першай куцці (“поснай” ці “вялікай”), яна называлася яшчэ “вадзяной”, таму што да гэтай

¹ Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край. СПб., 1872. Т. 3. С. 43.

даты быў прымеркаваны хрысціянска-царкоўны абрад Вадохрышча, прыстасаваны да старажытнаязычніцкіх вераванняў у магію вады.

Трэцяя куцця азначала заканчэнне святочнага рытуалу. Абрадавая вячэра складалася з поснага; на стол падаваліся тыя ж стравы, што і на першую куццю. Пры гэтым захоўваўся наступны звычай: калі куцця зварыцца і яе трэба пераносіць з печы на кут, гаспадыня, узяўшы гаршчок з куццёю, пачынала квахтаць, як курыца-квак-туха. Пачуўшы гэта, дзеці стрымгалоў бягуць пад стол і пачынаюць там кудахтаць. А некаторыя крычаць, як пеўні. Маці ставіць куццю на кут, накрывае яе хлебам і сыпле дзецям пад стол семачкі сланечніка. Пазбіраўшы іх, дзеці вылазяць з-пад стала. Сэнс абраду наступны: маці квохча, каб куры вывелі шмат куранят; дзеці кудахчуць, каб куры лепш несліся, пеўнем спяваюць, каб сярод куранят было болей пеўнікаў. Семачкі сыплюцца, каб у гаспадарцы было болей курэй.

Па традыцыі ў гэты вечар найбольшае развіццё атрымлівалі абрады, якія выконвалі апатрапеічную функцыю (г.зн. насілі абарончы характар), маючы быццам бы магічную сілу адганяць усялякую “нечысць”, якая, згодна павер’ям, асабліва актыўная і небяспечная ў святочныя дні. “Нячыстая сіла”, “злыя духі” ў свядомасці селяніна, веруючага ў розныя забабоны, асацыіруюцца з варожымі чалавеку прыроднымі стыхіямі, хваробамі, паморам жывёлы і наогул — з усялякай бядой у гаспадарцы. Адсутнасць правільнага разумення з’яў навакольнага свету абуджала несвядомае імкненне чалавека ўасабляць усё незразумелае, небяспечнае. Чаму ж нячыстай сіле прыпісвалася здольнасць асабліва шкодзіць людзям у дні навагодніх свят?

Правільны, з нашага пункту гледжання, адказ дае на гэта пытанне А. С. Токараў, калі піша: “Зімовая цемень, кароткія дні і доўгія ночы, траскучыя маразы і снежныя завеі — усё гэта якраз у сярэдзіне зімы, асабліва ў паўночных краінах, прыгнятала селяніна, дрэнна абароненага ад

суровай прыроды. У краінах Заходняй і Паўднёвай Еўропы, калі і не было асаблівых маразоў, то былі зімовыя туманы, завеі, халодныя дажджы. Гэта бяссілле перад жорсткай стыхійай зімы і ўвасаблялася ў свядомасці забабоннага чалавека ў вобразах нячысцікаў, ведзьмаў, усялякай нечысці, асабліва небяспечнай людзям ў дні калядных святаў¹.

Цэлы шэраг “ачышчальных” звываяў беларусаў звязаны з верай у магічную сілу вады. У некаторых месцах апоўначы, пад Вадохрышча, гаспадыні хадзілі на рэчку ці возера (а дзе іх няма — да калодзежа) і чэрпалі ваду, якую пасля захоўвалі ўвесь год, як лекавую. Напярэдадні ўсям’я мылася, надзявала чыстае адзенне, хату ў гэты дзень утрымлівалі ў чысціні, каб увесь год сям’я была здаровай і чыстай ад “заразы”.

Перш чым пачаць абрадавую вячэру, гаспадар згодна патрабаванням хрысціянска-царкоўнага абраду Вадохрышча браў гаршчок з кушдэй, хлеб, крыж, зроблены з дрэва, і крапілам з аржаных каласоў “асвячаў” ваду. Затым гэтай жа вадой крапіў хату і іншыя будынкі (адначасова маляваў крэйдай крыжы на сценах, дзвярах, вокнах хаты, варотах двара, сценах і дзвярах хлява, гумна і да т.п.). Гэта называлася “запісаць каляды”. Кушдзя, вада і крыжы павінны былі адганяць “нячыстую сілу”, засцерагчы ад “чар” і захаваць здароўе ўсім, хто жыве ў хаце, зберагчы жывёлу ад паморку, усё хатняе начынне і гаспадарчыя прылады, што захоўваліся ў гумне і клеці.

Вярнуўшыся ў хату, гаспадар ставіў на стол горшчок з кушдэй і сям’я пачынала вячэраць, ды спяшалася з ядой, каб летам хутчэй управіцца з палявымі работамі.

Прыкметы і павер’і гэтага дня былі цесна звязаны з апатрапеічнай магіяй. Магія ўказвае не толькі на тыя дзеянні, якія трэба зрабіць, але і на тыя, ад якіх трэба ўстрымацца. Напрыклад, кожны ў сям’і сцярогся ў гэты дзень дакранацца да зярнят, якія былі прызначаны для пасеву, з-за небяспекі, каб на полі не вырасла пустазелле.

¹ Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. С. 335.

Каб засцерагчы будучы ячмень ад пустазелля, гаспадыня ў святочныя дні павінна была называць абгарэлыя ў печы палены не “галавешкамі”, а “залатушкамі”. Каб куры не дзяўблі пасаджанай расады, не дазвалялася даваць ім у гэты час капусту.

Мелася серыя забарон, звязаных як з дабрабытам сям’і ў цэлым, так і асобных яе членаў. Напрыклад, на Новы год нельга было спаць, інакш будзеш спаць цэлы год; нельга злавацца і біцца, а то будзеш злосным і біцца цэлы год; нельга даваць у доўг — увесь год у доме будзе недахоп; і г.д. Катэгарычна забаранялася ў гэтыя дні і вечары (асабліва да Новага года) шыць, секчы сякерай, пілаваць, ламаць, віць вяроўкі і да т.п. Таму што, згодна павер’ю, у тых, што народзяцца пасля Новага года, дзяцей ці ў хатняй жывёлы, будуць усялякія ненармальнасці. Праз гэтыя забароны святочныя вечары называліся яшчэ ў народзе “крывымі” вечарамі. Меркавалася, што гэтыя забароны тлумачацца імкненнем падобнага да падобнага, значэнне ж іх узмацнялася ўмовамі ініцыяльнай магіі.

СВЯТОЧНЫЯ ІГРЫШЧЫ

Каляды — цэнтральнае зімовае свята, час, калі інтэнсіўна разгортваліся забавы і гульні вясковай моладзі, так званыя “святочныя вечарынкi” ці “ігрышчы”, якія адбываліся на працягу ўсяго двухтыднёвага перыяду (з 25 снежня па 6 студзеня па старым стылі). Нярэдка на ігрышчы з’язджалася моладзь з навакольных вёсак. Святочныя вячоркі былі адной з галоўных форм святочных зборышчаў насельніцтва. Можна лічыць зусім абгрунтаваным указанне на іх як на асноўную і старую форму абраду.

Звычайна вясковыя хлопцы і дзяўчаты з нецярплівасцю чакалі гэтага свята і рыхтаваліся да яго. У наладжванні ігрышчаў асноўную частку клопатаў бралі на

сябе дзяўчаты і маладыя замужнія жанчыны. Для ігрышчаў выбіралася больш прасторная хата (асабліва, дзе была моладзь) ці выкарыстоўвалася карчма. У выбранай хаце перад пачаткам Каляд збіраліся дзяўчаты, мылі падлогу, лавы, вокны. Пасля яны прыносілі гаспадыні (часта патаемна ад старэйшых членаў сям'і) ядомыя прыпасы: муку, сала, каўбасы, крупу і інш. для будучай вячэры. Гаспадыня павінна была напяхчы блінцоў; насмажыць сала, каўбас; наварыць кашы з розных круп; насмажыць пабольш яечні і сыру. Час ад часу тая ці іншая дзяўчына прыходзіла дапамагчы гаспадыні. Дзяўчаты куплялі свечкі, рыхтавалі хату, а хлопцы наймалі музыку (звычайна скрыпку з бубнам, а часам яшчэ і цымбалы).

У першы дзень Каляд, пасля абеду, па-святочнаму апранутыя дзяўчаты збіраліся ў "сваёй" хаце і наладжвалі танцы. Адвячоркам прыходзілі хлопцы і прымалі ўдзел у складчыне. Пасля ўзаемных пачастункаў за святочным сталом весялосць разгаралася. Спявалі песні, примеркаваныя да калядных ігрышчаў, танцавалі, вадзілі карагоды. Песні часта былі блізкімі па сваім характары да танцавальных. Часам суправаджаліся гульнёй — паказам дзеяння, аб якім спявалі. Карагоды ж арганічна аб'ядноўвалі ў сабе танец, харавое спяванне і элементы драматычнага дзеяння. Вёў карагод найбольш здольны танцор і запявала. У гульнёвых карагодах змест песні разыгрываецца салістамі, якія звычайна знаходзяцца пасярэдзіне карагода. Напрыклад, выкананне карагоднай песні "Паскоч, папляш, перапёлачка": спевакі ходзяць адзін за другім па крузе; "перапёлачка" — пасярод круга. "Перапёлачцы" даюць (у адпаведнасці з патрабаваннямі песні) хустку, кофту, спадніцу, боты. Адзяваюць яе, затым доўга водзяць па крузе пад акампанемент песні. Танцавалі звычайна "мяцеліцу", "барыню", "вераб'я", "чыжыка", "падушачку" (пазней — "кадрылю" і "польку"). Танцы і карагоды суправаджаліся прыпеўкамі. Як правіла, танцавалі да раніцы і спыняліся,

калі музыкі засыналі ад знямогі. Толькі тады хто ішоў дамоў, а хто завальваўся спаць тут жа на падлозе.

Моладзь збіралася ў “сваёй” хаце кожны вечар і праводзіла час у разнастайных забавах. Тандавалі пад спеў прыпевак, часта жартоўна-парадыйнага характару, абменьваліся вострымі жартамі. Хлопцы расказвалі розныя небыліцы, загадвалі мудрагелістыя загадкі і да т.п.

ТРАДЫЦЫЙНЫЯ ГУЛЬНІ. “ЖАНЫЦЬБА ЦЯРЭШКІ”

Абавязковай часткай навагодняй святочнай праграмы ў моладзі былі традыцыйныя гульні. Гулялі ў “Цярэшку”, “Яшчुरа”, “Каралевіча” і інш. Самай распаўсюджанай была гульня “Жаніцьба Цярэшкі”. У Беларусі яна больш за ўсё была пашырана ў Полацкім, Лепельскім і Дрысенскім паветах Віцебскай губерні. П.В.Шэйн найбольш падрабязныя сведчанні аб гэтай гульні сабраў у в.Махірава Полацкага павета.

Гульня праводзілася выключна зімой (на Новы год і на Вадохрышча) і абавязкова ў заключэнне ігрышчаў. Месцам гульні часцей была карчма або хата, спецыяльна абраная для ігрышчаў. Хоць моладзь з цікавасцю і хваляваннем чакала гэту гульню, пытаючыся адзін у аднаго: “Ці будучь Цярэшку жаніць?”, аднак гульня пачыналася неяк нечакана, па камандзе карчмара ці гаспадара хаты: “Што гэта ўсё скокі ды скокі! Лепей бы Цярэшку жанілі!” Карчмар (гаспадар) пачынаў падганяць (ужо раней ім выбраных) жанатых мужчыну і жанчыну (“бацьку” і “маці”) заняцця ўладкаваннем “вяселля” (пажылыя сяляне спыталіся пакінуць карчму, таму што бачылі ў гэтай гульні “адну блазноту”). “Бацька” з “маткай” пачыналі падбіраць пары: прасілі маладых людзей выбраць сабе “жонку” ці “мужа”, стараючыся ўздзейнічаць больш на хлопцаў, паколькі дзяўчаты часам з сарамлівасці адказваліся ўдзельнічаць у падбіранні пар і намерваліся

заставацца ў якасці глядачоў. У гульні звычайна ўдзельнічала пар дзесяць-дванаццаць маладых людзей. Калі пары папярэдне падрыхтаваны, “бацька” з “маткай” садзіліся на куце. Кожны хлопец, які ўдзельнічаў у гульні, ветліва і міла падыходзіў да дзяўчыны, падаваў ёй сваю руку (або надзяваў ёй на галаву сваю шапку), а затым падводзіў яе да “бацькі” з “маткай”. Тыя “благаслаўлялі” іх словамі: “Дай Бог вам шчасця ў нянасце, харошую долю ў волю, уцечкі да печкі, дзеткі ў клеткі”, пасля чаго ўсаджвалі за стол на ўказанае месца. “Благаслаўленні” насілі жартоўна-парадыйны характар. Пакуль пары ўсаджваліся, спяваліся спецыяльна прымеркаваныя да гэтага моманту песні пад музыку. За сталом хлопцы частавалі сваіх “жонак” гарэлкай, півам, баранкамі, пернікамі і інш. “Вяселлі” суправаджаліся адпаведнымі вясельнымі песнямі, жартамі, а пасля пачастунку — абдымкамі і пацалункамі. “Бацька” з “маткай” у сваю чаргу з усёй моцы стараліся павесяліць прысутных. Паколькі, акрамя ўдзельнікаў, знаходзіліся тут і глядачы, назва “муж” і “жонка” затым надоўга замацоўвалася за кожнай парай сярод аднавяскоўцаў.

У былой Віленскай губерні “Жаніцьба Цярэшкі” разыгрывалася некалькі інакш. Моладзь выстрайвалася ў два рады: хлопцы — на адным баку, дзяўчаты — на другім. З ліку жанчын выбіралі больш бойкую, спрытную і галасістую “сваццяй-маткай”. Яна выбірала аднаго з хлопцаў, зацягвала песню:

Цярэшка валочыцца,
Яму жаніцца хочацца.
Валочыцца, выглядаець,
Каго-та ён паймаець.

Прытанцоўваючы, яна праходзіла ўздоўж рада дзяўчат некалькі разоў. Дзяўчаты адпявалі ёй хорам:

Цярэшка, Цярэшачка,
Цераз бор дарожачка
Бітая, тапаная,
Я ў мамкі — каханая.

Нарэшце, “свацця” выбірала дзяўчыну і аддавала яе хлопцу. Утвораная першая пара ішла танцаваць (звычайна “лявоніху-крутуху”) у такт музыкі ці пад напеў “маці-свацці”:

Цярэшка валачыўся,
Ды ўжо ж ён ажانیўся.
Узяў дзевачку прыгожую,
Хоць куды — такую гожую.

Затым гэтая пара спынялася ў пачатку радоў хлопцаў і дзяўчат. “Маці-свацця” выбірала наступную дзяўчыну і зноў “знаходзіла” ёй пару, і так працягвалася да таго часу, пакуль яна ўсіх не “перажэніць”. Тады пары трохі расступаліся, і ў праходзе пратанцоўвала першая пара. У канцы рада хлопец пакідаў дзяўчыну і хаваўся ад яе, яна яго адшуквала. У гэты час працягвалася спяванне:

Ой, пайду я па гародзе,
Па дзявоцкім карагодзе,
Рыбачку лапаючы,
Мілага шукаючы.
— Не ўцякай, мой дзедзечка,
Не ўцякай, лябедзечка:
Я вышыю кашулечку,
Як свайму татулечку —
Тонкую, танюсенькую,
Белую, бялюсенькую,
Ой, з чырвоным каўнерчыкам,
Ой, з рубковым рукаўком,
Назавуць цябе панком.

Ой, шыла, да й укараціла,
Золатам падтачыла.
Ах, мяне думкі бяруць,
Як гэтую кашульку пяруць.
Пайду я ў жаночак пытаці,
Як гэтую кашульку качаці.
Не ўцякай жа, мой дзедзечка,
Не ўцякай жа, лябедзечка.

Тое ж рабілі і наступныя пары. Затым такім жа чынам уцякалі дзяўчаты, хлопцы ж іх даганялі. Дзяўчына першай пары, уцякаючы ад свайго суджанага, напявала песню прыкладна такога зместу:

Ах ты, дзед, ах ты, дзед,
А я — твая бабка,
Танцуй са мной, паважай мяне,
Каб я была гладка.

Неабходна заўважыць, што кожная пара выконвала сваю песню жартоўна-парадыйнага зместу. У самы разгар “вылаўлівання” дзяўчат ад імя хлопца выконвалася яшчэ і такая песня:

— Цярэшка, чаху-чаху,
Што ў тваім мяху, мяху?
Шпілечкі, іголачкі,
Залаты пярсцёначкі.
Іголачкі — на хустачкі,
Шпілечкі — на стужачкі.
Пярсцёначкі — к вяселечку,
У тую, што будзець, нядзелечку.
Дзевачкі-пралесачкі,
Не йдзіце па арэшачкі:
Або вы заблудзіце
І арэшачкі пагубіце.

Ой, як пойдзеце вы самі,
Спаткаецеся з ваўкамі.
Або вас хто спужаець,
Не ўсякі да й сэрца маець.
Дзевачкі-пралесачкі,
Не йдзіце па арэшачкі.
Пачакайце, не ўцякайце,
Сваю ручку да нам дайце.

У час “вылаўлівання” моладзь дэманстравала сваю спрытнасць і знаходлівасць.

У в. Латыголычы Барысаўскага павета Мінскай губерні ў пачатку гульні выбіралі “бацьку” з “маткай”, якія пад гукі скрыпкі, спяваючы і прытанцоўваючы, выбіралі дзяўчыну для кожнага з хлопцаў. Калі ж “бацькі” пачыналі “вянчаць” дзяцей, усе спявалі хорам жартоўныя вясельныя песні. Пасля таго як “перажэняць” усіх, хлопцы і дзяўчаты частавалі адзін аднаго гарэлкай і рознымі закускамі і прысмакамі. У адрозненне ад папярэдняга варыянта вясельнай каляднай гульні тут кожны хлопец у адзін вечар мог жаніцца на трох ці чатырох дзяўчынах. Гульня працягвалася некалькі дзён.

“Жаніцьба Цярэшкі”, фактычна перарастаючы ў сапраўдную інсцэніроўку шлюбнага абраду, займала значнае месца ў беларускіх калядных ігрышчах. У мінулым яе адносілі да тых “бязбожніцкіх” народных калядных гуляняў і забаў, якія выклікалі рэзкія пратэсты, забароны і ганенні як духоўных, так і свецкіх улад. Сучаснаму даследчыку зразумела, што ў “Жаніцьбе Цярэшкі” — гэтым вясёлым народным драматызаваным спектаклі — своеасабліва адлюстравалася традыцыйная для каляднай абраднасці тэма шлюбнага саюзу, ідэя стварэння новай сям’і, новага жыцця ў наступаючым годзе. Як бачым, ад Каляд раней пачынаўся не толькі сонечны і аграрны год, але, як правіла, з іх пачыналася і з’яўленне новых сямей у грамадстве. Вось таму гульня “Жаніцьба Цярэшкі” і

праводзілася толькі ў час калядных святкаванняў. Вясельнымі матывамі прасякнуты амаль усе дзеянні карагодаў.

Такім чынам, увесь несенна-гульнёвы комплекс святочных ігрышчаў можна характарызаваць як абрад з шлюбнай тэматыкай, які складае арганічную частку зімовых каляндарных народных звычаяў.

Паколькі навагоднія святочныя вечары моладзі для многіх халастых людзей з'яўляліся адначасова і знаёмствам з будучай нявестай (а час ад Каляд да Масленіцы лічыўся лепшым для вясельляў), то гэтыя вечары становіліся адным з вузлавых момантаў у сямейнай шлюбнай абраднасці.

Разам з "вясельямі" дастаткова папулярнымі сярод моладзі, якая з'яшлася, каб павесяліцца ў калядны вечар, былі гульні пераапанутых. Ужо ў пачатку XIX ст. пераапананне ў адзенне цыгана, афіцэра, пана, гандляра і да т.п. стала неад'емнай часткай беларускіх калядных звычаяў. На ігрышчах навагодняе пераапананне з абрадавага дзеяння паступова ператваралася ў вясёлыя святочныя забавы, паколькі ў маскарадных касцюмах паказваліся камедыйна распрацаваныя вобразы рэальных людзей. У XIX ст. у сатырычных вобразах папа, пана, жандара і іншых ужо выразна адчувалася нарастанне вострых класавых супярэчнасцей, характэрных для беларускай вёскі пачатку XX ст.

Такім чынам, усе пералічаныя вышэй кампаненты зімовага цыкла беларускіх абрадаў сваімі карэннямі ўваходзяць у далёкае мінулае, паколькі разгледжаны цыкл народных звычаяў і абрадаў на працягу многіх стагоддзяў фарміраваўся і функцыянаваў пад уплывам канкрэтных гістарычных умоў, якія ўключаюць такія асноватворныя фактары матэрыяльнага і духоўнага жыцця людзей, як гаспадарчая дзейнасць селяніна, грамадска-эканамічныя адносіны, палітыка і рэлігія. Значную цікавасць для даследчыка ўяўляе пытанне: які ўплыў аказала на яго хрысціянскае веравучэнне і царкоўная абраднасць з іх гадавым колам свят, пастоў і памятных дзён?

УПЛУЎ ХРЫСЦІЯНСТВА НА СТАРАЖЫТНЫЯ ЯЗЫЧНІЦКІЯ КАЛЯДНЫЯ АБРАДЫ І ЗВЫЧАІ

Хрысціянскае веравучэнне ў X ст. пранікла да ўсходніх славян у форме візантыйскага праваслаўя. Першымі прыхільнікамі новай рэлігіі становіліся звычайна маёмныя класы. Пры садзеянні духавенства яны імкнуліся абярнуць у хрысціянства сваіх падданных. Праваслаўная царква пры падтрымцы свецкіх улад аб'явіла бязлітасную вайну дахрысціянскім вераванням і культам на Русі, імкнулася поўнаасцю іх знішчыць.

Хоць да пачатку XI ст. амаль уся Еўропа была фармальна хрысціянскай, народныя масы, аднак, захоўвалі свае ранейшыя вераванні і працягвалі прытрымлівацца традыцыйных звычаяў і абрадаў, якія перадаваліся з пакалення ў пакаленне. Захаваліся яны і ў перыяд позняга сярэднявекі, калі ўлада царквы на Русі значна ўзмацнілася (прыкладна з XIV ст.) і новая рэлігія прасякнула ва ўсе бакі жыцця народа. Праваслаўная царква сурова асуджала "скверныя бесовскія дзеянні і ігрышча", "бесовскія" песні, танцы і іншыя "богомерзскія дзеянні" у дні зімовага народнага свята. Але ні пропаведзі і ганьбаванні, ні забароны і ганенні царкоўнікаў так і не змаглі знішчыць абрады, народжаныя аграрна-сонечнай рэлігіяй славян, і традыцыйныя народныя зімовыя гулянні. Народу ў тыя часы ў корані было чужым хрысціянскае веравучэнне з яго містыкай, пропаведзямі адмаўлення ад жыцця, ідэямі пакорлівасці і аскетызму, накіраванасцю ў замагільны свет.

Царква, будучы не ў сілах выкараніць народныя звычаі, звязаныя з старажытнымі аграрна-вытворчымі культамі, імкнулася прыстасаваць да іх свае хрысціянскія святы і дні памяці "святых". Нядзіўна, што адны і тыя ж народныя абрады і вераванні ў розных краінах аказаліся прывязаны да розных дат

хрысціянскага календара. Напрыклад, калі ва ўсходнеславянскіх народаў у дні Каляд “засяванне” рабілася на Новы год, то ў заходнеславянскіх народаў гэты абрад пераходзіў на другі дзень Каляд. Дата так званнага нараджэння Хрыста была перанесена тэолагамі з 6 студзеня на 25 снежня — дзень зімовага сонцазвароту. Згодна запісу старажытнацаркоўнага аўтара, “калі настаўнікі царквы заўважылі, што хрысціяне зачароўваюцца гэтым язычніцкім святам, яны прынялі меры, і на гэты дзень (25 снежня) перанеслі свята сапраўднага нараджэння... Такім чынам яны ўтрымалі гэтае свята да цяперашняга часу”¹.

Дата 6 студзеня (Вадохрышча) праваслаўнай царквой звязваецца з міфам аб хрышчэнні Хрыста ў рацэ Іардань. Царкоўны рытуал свята Вадохрышча — асвячэнне вады ў рацэ ці ў моры або ў царкве — з’яўляецца, па сутнасці, далёкім адгалоскам старажытнаязычніцкага культа вады. Так і нараджаўся рэлігійна-абрадавы сінкрэтызм, “двоеверства”, характэрнае для ўсяго цыкла каляндарных народных свят. З аднаго боку, царква імкнулася перарабіць і вытлумачыць па-свойму рэшткі язычніцтва ў народных звычаях і абрадах, з другога — народныя традыцыі ў рамках царкоўнага календара імкнуліся захаваць рэшткі старажытных рытуалаў і свят. Але хрысціянскі элемент не засланіў аграрную сутнасць каляднай абраднасці, а закрануў толькі яе знешні бок.

Хрысціянскае веравучэнне праз царкву ў часы феадалізму, а затым і капіталізму пастаянна імкнулася аказваць ідэалагічнае ўздзеянне на народныя масы, старалася духоўна завалодаць чалавечымі душамі. З гэтай мэтай яно спрабавала падмяніць традыцыйную народную абрадавую паэзію спецыяльна складзенымі хрысціянскімі каляднымі песнямі і рацэямі. Старанна

¹ Алмазов С.Ф., Питерский П.Я. Праздники православной церкви. М., 1962. С. 50—51.

насаджаліся ў мінулым царквой і школай “Песні звязды” (часта выконваемыя дзецьмі, якія насілі з сабой размаляваную звязду, зробленую з паперы). Яны атрымалі вядомае распаўсюджанне на Беларусі ў калядных дні. Па стылі і мелодыі “Песні звязды” нагадвалі царкоўныя калядныя песнапенні. Паэтычны змест іх інсцэніраваўся свяшчэнным пісаннем. Па сваёй ідэйна-тэматычнай сутнасці яны зусім не адпавядалі характару і мэтам народных навагодніх звычаяў і заставаліся чужародным уключэннем у святочную абрадавую паэзію народа.

Шматвяковы ідэалагічны ўплыў хрысціянства ўсё ж не мог не адбіцца на светапоглядзе народа. Аднак рэлігійныя погляды сялян дарэформеннай Беларусі глыбока адрозніваліся ад афіцыйнага вучэння царквы. Народ адхіляў прапагандаваны царквой містыцызм. Абстрактнасці вучэння царкоўнікаў у бытавым праваслаўі супрацьстаяла імкненне звязаць вобразы хрысціянскай рэлігіі з паўсядзённым працоўным жыццём селяніна. Гэта вяло да захавання ў хрысціянскай абалонцы старажытных язычніцкіх уяўленняў, звязаных з працай і бытам земляроба.

Пры разглядзе так званых хрысціянскіх калядак (г.зн. песень, якія захавалі рэшткі біблейскіх сюжэтаў) няцяжка ўпэўніцца, што яны прасякнуты язычніцкімі антрапаморфнымі элементамі (Бог і яго апосталы паводзяць сябе як людзі — аруць, пільнуюць жывёлу і г.д.), г.зн. нясуць на сабе рысы старажытнай дахрысціянскай народнай творчасці. Пра духоўныя вершы А.М.Горкі пісаў: “Духоўны верш” для нас можа быць цікавы настолькі, наколькі ў яго прасачыліся старажытныя ўплывы язычніцкага фальклору... Гэта сведчыць аб жывучасці старажытнага фальклору, але вельмі мала аб рэлігійнай творчасці працоўнага народа хрысціянскай эпохі”¹.

¹ Горький М. Собр. соч.: В 30 т. М., 1953. Т. 27. С. 496.

Напластаванне хрысціянскай рэлігіі на старажытныя народныя абрады і звычаі, таксама як і на абрадавую народную паэзію, аказалася толькі павярхоўным: яно надало ім чыста знешнюю хрысціянскую афарбоўку, але не змяніла іх старажытнай народнай сутнасці, іх магічнага аграрна-вытворчага зместу.

Трансфармацыя народных каляндарных звычаяў і абрадаў ішла як бы знутры іх саміх пад уздзеяннем працэсаў гістарычнай эвалюцыі. Па меры таго, як ліквідавалася першапачатковая іх аснова (неразвітасць земляробчай працы, поўная залежнасць селяніна ад стихійных сіл прыроды), мянялася і грамадская псіхалогія, паступова адыходзілі ў мінулае старажытныя магічныя вераванні, вядзьмарскія абрады ўрадлівасці і мантичныя рытуалы ўсіх відаў. У цэнтравым святкаванні зімовага аграрнага календара ў XIX—XX стст. адмірала магічная мэтанакіраванасць і ўладна заяўляў аб сабе рэалістычны погляд на рэчаіснасць з яе супярэчнасцямі і сацыяльнай барацьбой.

Аграрныя звычаі навагодняга свята паступова ператвараліся з рытуальных у бытавыя. Навагодняе пераапраананне ў XIX ст., а магчыма і раней, з культавай з'явы ператвараецца ў бытавую гульню, святочныя забавы. Усе старыя і новыя песні, усе танцы (вясковыя і гарадскія), карагоды, гульні моладзі як найбольш свабодны ад рытуалу кампанент навагодняга свята служылі толькі адной мэце — унесці ў паўсядзённае жыццё вёскі веселасць і аптымізм. Гэта не значыла, зразумела, што ў XIX ст. у беларускай вёсцы і горадзе зніклі забабоны. Застаючыся ў быццё, яны тым не менш з развіццём народнай самасвядомасці ўсё болей і болей уваходзілі ў супярэчлівасць са стихійна матэрыялістычнымі поглядамі працоўнага народа. Цвярозы, здаровы погляд на навакольнае сапраўднае жыццё, які фарміруецца ў сувязі з працоўнай і грамадскай дзейнасцю народа, ростам культуры, паг-

лыбленнем пачаткаў навуковых ведаў, абумовіў аслабленне рэлігійна-абрадавых элементаў у народных святкаваннях аграрнага календара — у тым ліку і ў святкаваннях, якія адкрываюць сабой новы год.

У пачатку XX ст. на Беларусі даволі поўна захавалася калядная абраднасць. Сацыяльны прагрэс XX ст. абудзіў рост выптворчых сіл у грамадстве, развівалася агра-тэхніка і механізацыя сельскай гаспадаркі, павышалася адукаванасць і культура насельніцтва і ўсё больш забываліся магічныя прыёмы і чараўніцкія дзеянні. Калектыўнае вядзенне гаспадаркі ў калгасах і саўгасах, якое абавіраецца на сельскагаспадарчую тэхніку і агра-тэхнічную навуку, вызваліла беларускага селяніна ад пастаяннай няўпэўненасці ў будучым, ад спрадвечнага страху перад неўраджаем і бясхлебцай. Старажытныя навагоднія звычаі ў гэтых умовах зусім згубілі свой магічны сэнс і ператварыліся ў святочныя забавы, нацыянальную традыцыю, захаваліся яны толькі як форма рэгламентацыі і ўпрыгожання быту, грамадскіх ці сямейных адносін, як форма калектыўных адносін і задавальнення эмацыянальна-эстэтычных патрэб.

У нашы дні народныя навагоднія звычаі найбольш захаваліся на Беларускім Палессі (у некаторых раёнах Гомельскай і Брэсцкай абласцей).

У еўрапейскіх народаў і сёння захоўваюцца традыцыйныя формы абраднасці зімовага цыкла. На іх аснове сфарміраваліся новыя навагоднія звычаі (не пазбаўленыя нацыянальнай своеасаблівасці). Яны захоўваюцца як гарадскім, так і вясковым насельніцтвам. Гэта перш за ўсё папулярная ў розных народаў калядна-навагодняя ёлка, народжаная звычаем ужывання ў зімай абраднасці ўпрыгожаных галінак вечназялёных раслін. Гэта агульнаеўрапейскі звычай навагодніх узаемных віншаванняў і абдорванняў з пажаданнем дабрабыту ў новым годзе. Гэта (асабліва любімы дзецьмі) вясёлы навагодні маскарад з пераапананнем у Дзеда Мароза,

Снягурку, звяроў і іншых казачных персанажаў. Гэта, нарэшце, традыцыя навагодняга святочнага стала, святочных вечароў і карнавалаў, што трывала ўсталявалася ў быццё розных народаў. “У апошнія гады, — піша С.А.Токараў, — у многіх краінах назіраецца... абагачэнне традыцыйных абрадаў, прымеркаваных да старых дат... абагачэнне іх дэманстрацыйнай скарбаў народнага мастацтва (танцы, песні, музыка, артыстычныя спаборніцтвы, нацыянальныя касцюмы, часам спартыўныя гульні і выступленні)... Гэтыя фестывалі, якія дэманструюць лепшыя бакі нацыянальнай культуры, служаць цудоўнай формай узаемага культурнага абмену і ўзаемага абагачэння людзей розных краін. Калі яны і не заўсёды прама звязаны з датамі старога абрадавага календара, то, па сутнасці, яны арыгінальна працягваюць і развіваюць тую ж векавую традыцыю, але ўжо на новым, больш высокім узроўні”¹.

Такім чынам, традыцыйныя народныя звычаі зімовага цыкла, узбагачаныя новым зместам, набылі і новыя формы, зрабіліся неад’емнай часткай сучаснага грамадскага жыцця.

¹ Токарев С.А. Народные обычаи календарного цикла в странах зарубежной Европы // Сов. этнография. 1973. № 6. С. 28.

ПЕСЕННЫ ДАДАТАК

АГУЛЬНАКАЛЯДНЫЯ ПЕСНІ

ДА Ё ДУБЕ СТРЫНАДКІ...

Да ё дубе стрынадкі*,
Недалёка калядкі.
Тыдзень, тыдзень да каляд,
Пан наш ды чэлядзі не рад.
Пашла чэлядзь скачучы,
Пан за ёю плачучы.
— Каб ты, пане, не даждаў,
Каб ты намі замысляў.
Твая пані ліхая,
На ўсю чэлядзь гукае.
Твой хамут і дуга,
А я табе не слуга.

ДА Ё ДУБНІЧКУ СТРЫНАДКІ...

Да ё дубнічку стрынадкі,
Недалёка калядкі.
Яшчэ тыдзень да каляд,
Пан чэляддзю да й не рад.
— Астаніся, служка, астаніся,
На другі гадоў найміся.
— Не астануся, не астануся,
На другі гадоў не наймуся.
Надаела ж мне, надакучыла,

* Стрынадкі — трава падарожнік (заўв. збіральніка); ігушка аўсянка.

Шырокі сталы мыючы,
Шырокі сталы мыючы,
Вялікі двары мятучы.
— Да спячы, панок, букату*
Да на ўсю ж сваю лапату.
На лапаце акорак,
Адыйду ад пана ў аўторак.
На акорку кілбасу,
Я дадому занясу.

ОЙ, КАЛЯДАЧКІ, КАЛЯДАЧКІ...

Ой, калядачкі, калядачкі,
Вы барджэй, вы барджэй,
Вы прынясіце ў бліны дражджэй.

Нам піліпаўка надакучыла,
Жываты нашы пазамучыла,
А нам жамеры зубы праелі.

Ой, калядачкі, прыбліжыцеся,
А кілбасачкі паніжыцеся.

А калядачкі на двор, на двор,
А кілбасачкі на стол, на стол.

* Буката — булка хлеба.

ВЫ, КАЛЯДАЧКІ, БЛІНЫ-ЛАДАЧКІ...

Вы, калядачкі, бліны-ладачкі,

Ай, люлі-люлі, бліны-ладачкі*.

А калядачкі — да ў ліпнічку,

А прынадачкі — у бярэзнічку.

А калядачкі, вы барджэй, барджэй,

Напачом блінцоў мы з дражджэй,
з дражджэй.

А калядныя бліны ладныя,

А мікольскія — не такоўскія.

ПАЙШЛА КАЛЯДА КАЛЯДУЮЧЫ...

Пайшла каляда калядуючы,

Эй, каляда!**

А за ёю дзеўкі шчадруючы.

Пайшла каляда ў адну хату,

А ў гэтай хаце куццю таўкуць.

Пайшла каляда ў другую хату,

А ў гэтай хаце серабро звініць.

Пайшла каляда ў трэцюю хату,

А ў трэцяй хаце сала шыпіць.

Пайшла каляда ў чацвёртую хату,

І ў гэтай хаце сала шыпіць.

Пайшла каляда ў пятую хату,

А ў пятай хаце золата блішчыць.

Пайшла каляда ў шостую хату,

* Прыпеў "Ай, люлі-люлі" паўтараецца з другой часткай кожнага радка.

** Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

А ў шостай хаце каўбасу пякуць.
Каўбасу пякуць да і нам дадуць
Хоць па маленечкаму кусочку,
Каб любілі хлопцы вашу дочку.

БЕГЛА КАЛЯДКА ПЯШКОМ-ПЯШКОМ

Каляда,
Бегла калядка пяхком-пяхком.
Гэй, каляда.

Каляда,
Несла піражкі мяшком-мяшком.
Гэй, каляда.

Каляда,
Пашла каляда да Івана.
Гэй, каляда.

Каляда,
Пане Іване, зрабі ласку.
Гэй, каляда.

Каляда,
Зрабі ласку, злезь на баляску.
Гэй, каляда.

Каляда,
Злезь на баляску, укрой каўбаску.
Гэй, каляда.

Каляда,
Пашла калядка на Дзям'яна.
Гэй, каляда.

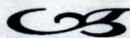
Каляда,
Ад Дзям'яна вышла п'яна.
Гэй, каляда.

(У канцы крычаць):

Які гэта піражок, каб гэтакі каласок,
А з таго каласочка — жыта бочка!
А за гэты кусок сала, каб свіння дзверы
выстаўляла!

**ПРЫЕХАЛА КАЛЯДА ЎВЕЧАРА,
ЎВЕЧАРА...**

Прыехала каляда ўвечара, ўвечара
Да прывезла гарошку ў рэшаце, у рэшаце,
А сама села на куце, на куце,
А гарошак паставіла на стаўпе, на стаўпе,
А сама пайшла на дворкі, на дворкі,
А за ёю гарошак удагонкі, удагонкі.
А вы, дзевачкі, не гуляйце, не гуляйце,
Да й гарошак пазбірайце, пазбірайце.

ВЕЛІЧАЛЬНА-ВІНШАВАЛЬНЫЯ ПЕСНІ

ГАСПАДАРУ І ГАСПАДЫНІ

ДЫ ХАДЗІЛІ, ГУЛЯЛІ КАЛЯДОЎШЧЫКІ...

Ды хадзілі, гулялі калядоўшчыкі,

Каляда, каляда!*

Ды сачылі, пыталі багатага двара.

Багаты двор — Пятра дом.

Каля яго двара ўсё шаўковая трава,

Усё шаўковая трава, усё жалезны тын,

Стаўбы тачоныя, пазалачоныя, вароціткі

сярэбраныя,

Падваротніцы — рыб'і костачкі, зашчэпачкі

медзяныя.

На яго двары ды чатыры церамы стаяць:

У першым цераму — ясен месяц,

Другі церам — ясна зара,

Трэці церам — дробны звёздачкі,

Чацвёрты церам — буён вецер.

Ясен месяц — сам гаспадар,

Ясна зара — яго жана,

Дробны звёздачкі — яго дачушкі,

Буён вецер — яго сыны.

Самага гаспадара дома няма,

Паехаў ён у Сібір-горад.

Паехаў ён суды судзіць і рады радзіць.

Накупляў ён гасцінчыкаў:

Жане купіў кунню шубу, баброў каўнер,

Каля вората ўсё золата, падолля ўсё саболля.

Дачушкам купіў па вяночку па пярловаму,

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

Па платочку шаўковаму.
Сынам купіў па коніку па вараненькаму,
Па ўзды купіў па залатой.
Сабе купіў залот персцень,
На праву ручку, на мізеіны палец.
Самага гаспадара дома няма.
Паехаў у Тын-горад рыбку лавіць краснакрылышку.
Трахнуў-махнуў правай рукою,
Зраніў, званіў залот персцень
З правай рукі, з мізенага пальца.
Яго жана дасужа была:
Закінула тры невады, тры шаўковых.
Не ўлавіла ж яна залот персцень,
Улавіла яна трох акунёў златапёранькіх,
Златапёранькіх, златакрыленькіх.
Павязла ж яна іх на торг таргаваці,
Торг таргаваці, акунёў прадаваці:
За адзін акунь — па сто рублёў,
За другі акунь — па тысячы,
Трэцяму акуню — цаны няма.
Яго цана ў гаспадара на масце,
У гаспадара на масце, у Пятра на стале,
На століку на дубовенькім,
На скацёрці на шаўковенькай,
На талераццы на фарфоравенькай.
Ён пакачываець, паварачываець,
Залатой казной ён пабразгіваець.
— Ты, Пётрачка, сам гаспадар,
Жана твая — гаспадыня,
Дарыце гасцей, не байце басцей.
Гэты госці не частыя, у гадоцак толькі разочак.

(Калі гаспадар не выходзіць, яму пяюць):

Не хочыш дарыць, пойдзем з намі
Снягі таптаць, сабак дражніць, людзей смяшыць.

ІШЛІ-ПАШЛІ КАЛЯДОЎШЧЫКІ...

Ішлі-пашлі калядоўшчыкі,

Каляда, каляда!*

Калядуючы, гуляючы,

Багатага дома шукаючы,

Слаўнага пана Івана.

— Слаўны пане Іване!

Ці спіш, ляжыш,

Ці адпачываеш?

Ці ў пярыне ў пуховай,

Ці ў краваці ў цясовай,

Ці з жаною маладою,

Ці з дзеткамі маленькімі?

Калі спіш — бог з табою,

Калі не спіш — моў са мною.

Устань рана, умыйся бела,

Адчыні ваконца на ўсход сонца,

Глянй на свой двор.

У тваём дварку, як у вянку,

Увесь тынам тынін,

Тынам тынін, усё жалезным,

Вароцікі ўсё залатыя.

Вервічкі ўсё медзяныя,

Замочкі нутраныя,

Падваротніца — рыб'я костачка,

Іване слаўны пане!

У тваём дварку, як у вянку,

Пяць церамоў з прыцяромкамі.

У адным церамку — ясен месяц,

У другім церамку — ясна соўнушка,

У трэцім цераму — буйны вятры,

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

У чацвёртым цераму — дробны звёзды
Да ў пятым цераму — ясны зоры.
Ясен месяц — сам Іванька,
Ясна сонца — яго жонка,
Буйны вятры — яго сыны,
Дробны звёзды — яго цуркі,
Ясны зоры — яго нявесткі.
Івана жана разумная была,
Адказала, адмовіла:
— Івана самога дома нетуці,
Дома нетуці, у дарозе,
Паехаў ён у Сібір-горад
Суды судзіць, раду радзіць.
За суд бярэць сто рублёў,
А за раду — дзве тысячы.
Ён шле дамоў гасцінчыкі:
Маладой жане — кунню шубу,
Кунню шубу да долу,
Баброў каўнер да пояса.
Сваім сынам — па конічку
па вараненькаму,
Па сядзельцу па залатому,
А цуркам — па венчыку па пярловаму,
Нявесткам — па чэпчыку па бяляваму.
Іван, слаўны пан,
Павярнуў сам дамоў
Чэраз мора, чэраз сіня,
Шагнуў, махнуў на коніка
Правай ручкай, рамяной плёткай,
Ураніў залаты персцень
З правай рукі, з мезянога пальца.
Прыехаў сам дамоў.
Расказаў маладой жане
Усе прылукі, усе прычыны.
Івана жана разумная,

Як узяла шоўкаў невад,
Закінула чэраз мора, чэраз сіня,
Не ўлавіла залатога перстня,
Ды ўлавіла трох акунёў
Ды павязла на таржок.
Разным торгам таргавала,
Трох акунёў прадавала:
За аднаго — сто рублёў,
За другога — дзве тысячы,
А трэцяму — цаны няма.
Яму цана — гасудар-Масква.
У Івана на століку,
На талераццы яго жана паварачываець,
Залатой казнай патрахіваець.

Іване, слаўны пане!
Ці ўслых табе наша песня?
Калі ў слых — дары гасцей,
Дары гасцей, не баў, бардзей.
Мы госці нечастыя.
Калядныя, угодныя.
Нашы дары невялікія,
Яны ў дзверы не палезуць,
Праз вакошка падайце.
Па полю ветры веюць,
Калядоўшчыкам ногі млеюць,
Іване, слаўны пане!
Масці кладку, прасі гасцей у хатку.

ДЗЕ ХАДЗІЛІ, ГУЛЯЛІ КАЛЯДОЎШЧЫКІ

Дзе хадзілі, гулялі калядоўшчыкі,
Каляда, каляда!*

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

Пыталіся ды багатага двара.
Багаты двор, жалезны тын булаўчасты,
Вароцікі цясовыя,
Падваротнічка — рыб'я костачка,
Зашчэпачкі залатыя.
Каля таго тыну ўсё травушка-муравушка,
На той траўцы ўсё цвяточкі,
На цвяточках па пташачцы,
Усё пташачкі, усё дробныя,
Пяюць песні ўсё розныя,
Пяюць песні ўгалосныя, раштоўскія.
Яны пяюць, паўшчабётываюць,
Маладога (Іваньку) пабуджываюць:
— Ці спіш, ляжыш (з маладой жаной),
З маладой жаной, з сваімі дзеткамі?
Калі спіш, ляжыш — спі здароў,
Не спіш, не ляжыш — моў са мной.
Адчыні вакно, паглядзі ў вакно,
Што на тваім двары дзеецца:
На тваім двары сам бог ходзіць,
Сам бог ходзіць, церамы строіць.
Адзін цяром — красны верх на ём,
Другі цяром — сіні верх на ём,
Трэці цяром — жоўты верх на ём.
У адным цераме — ясён месяца,
красна сонца,
У другім цераме — буйны ветры,
Буйны ветры, ясны зоры,
У трэцім цераме — дробны звёзды.
Ясён месяц — сам хазяін,
Красна сонца — жана яго,
Буйны ветры — сынкі яго,
Дробны звёзды — дачушкі яго,
Ясны зоры — нявестачкі,
А цёмна ночка — сям'я яго.
— Ці спіш, ляжыш сам хазяін?

Калі спіш, ляжыш — спі здароў.
Адклікнулася маладая жана.
— Гаспадара дома нетуці,
Ён паехаў у сталён-горад,
Сталён-горад суды судзіць.
За суд бярэ па сто рублёў,
За перасуд — па дзве тысячы.
Яго там цар пажалаваў,
Золат персцень падараваў,
Золат персцень па правую ручку,
На мязіны палец.
Жане яго — кунню шубу,
Куння шуба па пятушкі,
А баброў каўнер па плечушкі.
Сынкам яго — па коніку,
Па коніку па вараным,
Па сядзельцу па залаценькім.
Нявестачкам — па чэпчыку,
Па чэпчыку па шаўковаму.
Дачушкам — па венчыку,
Па венчыку па пярловаму.
Задумаў ён дамоў ехаць.
Уз'ехаў ён на сіне мора,
Яго конік утупіўся,
Утупіўся, упудзіўся,
А ён махнуў правай рукой,
Правай рукой, шаўковай хустай,
Ды зваліўся золат персцень
З правай ручкі, з мязінага пальца,
Утануў жа ў сіне мора.
Яго жана разумная была,
Завідзела з высока церама,
Нанімала трох малойцаў.
— Вы, малойцы маладыя,
Вашы невады шаўкавыя,
Ды паймайце золат персцень.

Не паймалі золат персцень,
Ды паймалі тры рыбанькі,
Тры рыбанькі, тры акунёчкі.
Адзін акунь — на сто рублёў,
Другі акунь — на тысячы,
Трэцяму акуню — цаны нетуці,
Яго цана ва Іванюткі,
Ва Іванюткі на століку,
На століку на цясовым,
На скаццёрці на бялёвай,
На талераццы, на блюдачку.

А ты бардзеі, не баў гасцей.
Твае дары невялікія,
У дзверы не лезуць,
А ў вакно — як шыпоць.
Ад яго коні — бочка солі,
Ад кароўкі — чвёртка палоўкі,
Ад авечкі — чвёртка грэчкі,
Ад яго кошкі — гарох у лукошкі,
Ад яго свінкі — пуд саланінкі,
Ад сабакі — нюх табакі.
Пачынальнічку — чарку гарэлкі
І каўбасу на талерцы.
Падхватнічку — чацвярык аўса
І наверх каўбаса.
Механошу — капу грошай.
Дудару — чырвон золоты.

У ПАНА ІВАНА РАЗУМНАЯ ЖАНА...

У пана Івана разумная жана,
Бог яму даў разумную жану ў яго даму,
Ды й разумную*.

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

Сенечкі мяла, шалыжок знайшла.
Закупіла яна да тры гарады:
Першы горад — ўсё з панамі,
Другі горад — ўсё з казакамі,
Трэці горад — ўсё з мужыкамі.
Што з панамі — да й панаваці,
Што з казакамі — ваяваці,
Што з мужыкамі — поле пахаці.
Поле пахаці, ячмень сеяці,
Ячмень сеяці — піва варыці,
Піва варыці — гасцей паіці.

А Ў ПАНА ІВАНА ЎМНАЯ ЖАНА

А ў пана Івана ўмная жана.

Бог яму даў умнаю жану ў яго даму*.

Умная жана сенечкі мяла.
Сенечкі мяла, шэляжкі знайшла.
Ды закупіла ды тры гарады.
Ой, першы горад — славен наш Кіеў.
Ой, другі горад — славен Чарнігаў.
А трэці горад — славен наш Лоеў.
Як Кіеў славен — то ўсё царквамі.
Чарнігаў славен — ўсё казакамі,
А Лоеў славен — ўсё таргаўцамі.
Што ў Кіеў хадзіць — богу маліцца,
А ў Чарнігаў — ваяваціся.
Ой, а ў Лоеў — таргаваціся.

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

ДАЧЦЭ ГАСПАДАРА

ОЙ, РАНА, РАНА КУРЫ ЗАПЕЛІ...

Ой, рана, рана куры запелі,

Каляда, куры запелі*.

Ой, яшчэ раней Ганначка ўстала,
Ганначка ўстала, коску часала,
Коску ўчасаўшы, госцікаў ждала.
Ой, прыехала трое госцікаў,
Трое госцікаў — ўсе тры жанішкі,
Адныя сталі там за садамі,
Другія сталі за варатамі,
Трэція сталі з коньмі пад сеньмі.
Што за садамі — тым адказалі,
За варатамі — ручнічка далі,
З коньмі пад сеньмі — Ганначку ўзялі.
Ганначку ўзялі, падзенькавалі:
— Дзякуй, баценьку, за тваю дачку,
Што тонка прала і звонка ткала,
Бела бяліла, чыста хадзіла.

ОЙ, РАНА, РАНА КУРЫ ПАПЕЛІ...

Ой, рана, рана куры папелі,

Святы вечар!**

* Прыпеў “Каляда” паўтараецца з другой часткай кожнага радка.

** Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

А раней таго Ганначка ўстала,
Ганначка ўстала, коску часала,
Коску часала да й заплятала.
Прыйшло да яе тры турчаначкі
Да й загадалі тры загадачкі.
— Як адгадаеш, бацькава будзеш,
Не адгадаеш, то наша будзеш.
Ой, што ж то расце да й без караня?
Ой, што ж то гарыць да й без полымя?
Ой, што ж то гудзе без буйна ветру?
— Сіні камень расце да й без караня,
Зорачка гарыць да й без полымя,
Стрэлачка гудзе без буйна ветру.
— Слухай, Ганначка, за гэтым словам,
За гэтым словам жыві здарова.
Жыві здарова з атцом, з маткаю,
З добрымі людзьмі, з каляднічкамі.

ОЙ, РАНА, РАНА КУРЫ ЗАПЕЛІ...

Ой, рана, рана куры запелі,

Каляда, куры запелі*.

Ой, яшчэ раней Ганначка ўстала,
Ганначка ўстала, коску ўчасала,
Коску ўчасаўшы, павы пагнала,
Павы жанучы, пер'е збірала,
Пер'е збірала, у хвартушок клала,
З хвартушка брала, вяночак віла,
Вяночак звiла, на Дунай пусціла.
— Хто вяночак пойме, той мяне возьме.
Ой, адазваўся малады Васілька:
— Я вяночка пайму, я цябе вазьму.

* Прыпеў "Каляда" паўтараецца з другой часткай кожнага радка.

ДОБРЫ ВЕЧАР, ПАНЕНАЧКА...

Добры вечар, паненачка,
Проша адамкнуць акенечка,
Проша адамкнуць і паглядзець,
Ці той едзець, каго жджэш?
Едзець паніч не тутэйшы,
Не тутэйшы — загранічны,
Загранічны — пекны, слічны.
Сам панічык маладзенькі,
Пад ім конік вараненькі,
На ім шуба шоўкам шыта,
Пад ім сядло злотам літа,
Злотам літа, вылівана,
Да паненкі прысылана.

— Паненачка Марыначка!
Даруй гасцей, не баў — бардзей.
А чым будзеші дараваці,
Было б за што дзенькаваці.
Нам старожак невялічак,
Сорак яек на паўмісак,
Не лічачы, не мыслячы.
Тыя яйкі мы палічым,
Паненачку павялічым.

Ота ж паненачка
Пекна Марыначка,
Песня спета
Проціў лета.
Рок пры року —
Кавалер пры боку.
Каб вялікая расла,
Да зялёных святак замуж пашла,
Вясёлая была, намі не гардзіла,
Каб мы былі малайцамі,
Падарылі б чырванцамі.

ЗАЖУРЫЛАСЯ КРУТАЯ ГАРА...

Зажурылася крутая гара,

Святы вечар!*

Што не ўрадзіла шаўкова трава,
Да зарадзіла зялёна віно.
А з таго віна сцэжка топтана.
Хто яе таптаў? — Панна Надзюхна.
Яна таптала да й прызаснула.
Прышоў да яе баценька яе.
— Устань, Надзюхна, устань, дочачка.
Прышло да цябе трое сватоў:
Адныя сваты, што за рэкамі,
Другія сваты, што за вароцямі,
А трэція, што ў хаце сядзяць.
Што ў хаце сядзяць — то Надзюхну аддаць,
Што за рэкамі — то так адпраўляць,
А што за вароцямі — падаркі аддаць.
— Слухай, Надзюхна, з усім словам,
З усім словам да й жыві здарова.
Да й жыві здарова, з бацькам, з маткаю,
З бацькам, з маткаю, з добрымі людзьмі,
З добрымі людзьмі, з намі, каляднічкамі.

А ў лузе, лузе каліна красна...

А ў лузе, лузе каліна красна,

Добры вечар!**

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

** Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

Ой, ясней-красней Ганна ў татачкі.
Па двары хадзіла — увесь двор красіла,
У сені ўвайшла — сені заззялі,
У хату ўвайшла — паны стаялі,
Паны стаялі, шапкі знімалі.
— Ці ты царэўна, ці каралеўна?
— Я ні царэўна, ні каралеўна,
Таткава дачка, красна панначка,
Мамчына дачка, як тая ягадка.
— Мы ж цябе, красну, не зневажаем
І з Новым годам паздраўляем.
І з Новым годам і з усім родам.

ОЙ, КРАСНА, КРАСНА КАЛІНА Ў ЛУЗЕ...

Ой, красна, красна каліна ў лузе,
Святы вечар, каліна ў лузе*.

Красней каліны дзевачка ў маткі.
Па двару хадзіла — увесь двор красіла,
У сенечкі вышла — зорачка ўзышла,
На пасаду сядзела, як роза цвіла,
З пасаду ўставала, як расцвітала.

СЫНУ ГАСПАДАРА

ТАМ ЗА САДАМІ, ЗА ЗЯЛЁНЫМІ...

Там за садамі, за зялёнымі,

Каляда, за зялёнымі**.

* Прыпеў “Святы вечар” паўтараецца з другой часткай кожнага радка.

** Прыпеў “Каляда” паўтараецца з другой часткай кожнага радка.

Ой, там Андрэ́йка ко́ніка пасе,
Ко́ніка пасе, павадцо́м трасе.
— Ой, еж, ко́ніку, шоўкаву траву,
Ой, пі, ко́ніку, крыні́чну ваду,
Бо паедзем мы да цесце́нькі,
І да цесце́нькі, і да цёшча́нькі,
І да цёшча́нькі, і да Га́нначкі.
Цесце́нька кажа, калако́л зві́ніць,
Цёшча́нька кажа, што са́кол ля́ціць,
Га́нначка кажа, Андрэ́йка едзе,
Андрэ́йка едзе, пада́ркі вя́зе,
Пада́руначкі — мне ча́равічкі.

ОЙ, ЗА ВАРАЦЬМІ КРУТАЯ ГАРА...

Ой, за вара́цьмі
Кру́тая гара,

Святы́ вечар!*

Ой, на той гарэ́ —
Шаўко́ва тра́ва.

А на той гарэ́
Стада́ каней хо́дзіць.

А між тых ко́ней —
Адзі́н ва́раны,

Адзі́н ва́раны,
Да й не сядла́ны.

Хло́пцы ла́вілі,
Да й не зла́вілі.

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнай страфы.

Адкуль узяўся
Малады Пецечка.

Як к каню прыпаў,
Так коніка ўзяў.

Як сеў паехаў
К новаму двару.

К новаму двару,
К цесцейку свайму.

Цесцейка кажа:
— Вон ясен сокал.

А дзевачка кажа:
— То не ясен сокал,

То не ясен сокал,
То Пецечка мой.

Вазьміце коніка
Да із стаенькі,

Маладога Пеценьку —
Да й да Святланкі.

Дайце коніку
Сена аброку,

Маладому Пеценьку —
Мёду і віна,

Мёду і віна,
Сітняга хлеба.

За естым словам
Жывіце з богам...

Святое ражаство
Радасць прынясло.

Святое васілле
Развесяліла...

За естым словам
Жывіце з богам.

У ПОЛЕ ПАД ШАТРОМ СТАСЮНЬКА З КАНЁМ...

У поле пад шатром Стасюнька з канём,
На вараном кане, на залатом сядле,
У гусленькі іграе, злічна спявае.
Прышла ж да яго маменька яго:
— Ой, сынку ж, сынку, малады Стасюньку,
Хто ж цябе наўчыў у гусленькі граці,
У гусленькі граці, злічна спяваці?
— Да была ж у караля да адна дачка,
Да тая ж наўчыла ў гусленькі граці,
У гусленькі граці, злічна спяваці.

— Мы ж цябе, Стасюньку, не зневажаем,
Да святым ражаством паздраўляем...

АЙ, У ПАНА СЯМЁНА ДА НА ЯГО ДВАРЭ

Ай, у пана Сямёна да на яго дварэ,
Шчодры вечар да й добрым людзям!*

Там стаяў явар тонкі і высокі,
На тым явары да сядзелі арлы.

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

Выйшаў Іван да арлоў страляці.
Тыя арлы да й прамовілі:
— Малады Іванка, да не бі арлоў,
Да як будзеш да жаніціся,
Да не будзе табе перавозу.
Прыедзеш ты к ціхаму Дунаю,
Тваю дзевачку Хіму добра знаю,
Пасаджу цябе на правым крыле,
Тваю дзевачку Хімачку да й каля цябе,
А твой поезд на левым крыле,
Тваіх музыкантаў на сізым хвасце.

У ЧЫСТЫМ ПОЛІ ДА ВЯЛІК АВЁС...

У чыстым полі да вялік авёс,
А зялёны сад вішнёвы!*

Да вялік авёс парос.
А ў том аўсе белы камень,
На тым камні змяя ляжыць,
Змяя ляжыць сіпучая.
— А ты ж ба ішоў, слічны паніч,
Слічны паніч Кузёмачка.
Хацеў тую змяю забіць.
Тая змяя прагаварыла:
— Ня бі мяне, слічны паніч,
Слічны паніч Кузёмачка!
Скажу табе тры радасці,
Тры радасці, тры карысці:
Первая радасць — цябе бог завець,
Другая радасць — цябе кароль завець,
Трэцяя радасць — цябе пан завець.
Ой, бог завець — долю даець,
Кароль завець — дачку даець,

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

Пан завець — каня даець.
Бог долю даець — шчасліў будзеш,
Кароль дочку даець — дык жыць будзеш.

ГЭЙ, КАЛЯДА!

Гэй, каляда!*

Ой, пелі пеўні
Рана-раненька,

Да пабуджалі
Слаўнага пана,

Слаўнага пана,
Пана Васіля.

— Ой, устань, не спі,
Слаўны пане.

Слаўны пане,
Пане Васіль.

Запалі сабе
Да летараньку,

Да пайдзі сабе
Да ў стаеньку,

Выберы коніка,
Што нанайлепшага,

Што нанайлепшага,
Што найнадваранейшага.

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнай страфы.

Спадабаўся яму
Сівы конічак,

Сівы конічак,
Мал, невялічак.

Вялеў служанькам
Яго паймаці,

Хораша ўбраці
Да й і асядлаці.

— Вазьмі хортыкі
Да на рацязі,

А саболікі
На белы ручыкі.

Да паедзь сабе
На паляванне,

На паляванне
Да на пагулянне.

Пусці хортыкі
У шчырыя бары,

А саболікі
Ў чыстае поле.

Хортыкі бяжаць,
Лісіка імчаць,

Саболі лянуць,
Утачку імчаць.

Лісіча шкура —
Маці на шубку,

Уцяцьє мясца —
Маці на юшку,

А пер'ечка —
На падушку.

Яго мілая
Даведалася,

Даведалася
Да й угневалася.

— Ой, хоць гневайся,
Хоць не гневайся,

Хоць не гневайся,
Мая мілая.

Да не ты ж мяне
Гадавала,
Цёмнай ночкі
Недасыпала.

Гадавала ж мяне
Мая матанька,

І ліяла
Мая родная,

Цёмнай ночкі
Недасыпала,

Яснай свечы
Не згашала,

Ачапок з ножак
Не спускала.
А за тым словам

Да святкуй здароў,
Слаўны пане,
Пане Васіль.
Не сам з сабою,
А з сваім айцом
І панею маткай,
Да і з братамі,
Да і з сёстрамі,
Да і з дзядзямі, і з цёткамі,
І з дзядамі, і з бабамі,
І з суседамі акалічнымі,
І з добрымі людзьмі
Прыталічнымі.
А шчыпальнічку —
Да чырвон злоты,
А певальнічкам —
Да і двух мала,
А механошу —
Чатыры грошы
І пірог харошы.

ЗАКРУЦІЛАСЯ ДА КРУТАЯ ГАРА...

Закруцілася да крутая гара,

Шчодры вечар!*

Да не ўрадзіла шаўкова трава,
Толькі ды ўрадзіў зялён вінаград,
Хто ў етым вінаградзе сторажам будзе?
Адазваўся Міцечка:
— Я ў етым вінаградзе сторажам буду.
Сцеражу ночачку, сцеражу другую,
На трэцюю ночачку сільненька заснуў.

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

Прыйшла да яго мамка яго.
— Уставай, Міцечка, уставай, сыночак,
Ужо твой вінаград пташкі аб'елі,
Ужо тваю дзевачку другія ўзялі.
— Няпраўда твая, мамачка мая,
Я свой вінаград сам абараню,
Я сваю дзевачку сам, молад, вазьму.

СВЯТ ВЕЧАР, СВЯТ!

Свят вечар, свят!
Над Дунайкам,
Над беражэнькам
Стаіць свецелька
Наварублена
І з акеначкам.
А ў той свецельцы
Ды стаяць сталы
Се цясовыя
Пазасціланы,
Кубкі мядочкам
Паналіваны.
Да за тымі сталамі
Слаўны пане,
Пане Пятро.
Ён тое віно
Да зажывае,
Госпада бога
Да выхваляе.
Пасунуўся ён
К акеначку
Да падзівіўся
У абалонечку,
Да забачыў ён
Дзіўнага птаха,

Белага лебедзя.
— Ой, лынь, прыплынь,
Да дзіўны пташа,
Белы лебедзь,
К майму да акошачку.
Напішу табе,
Накажу табе,
На белым перцы,
На правым крыльцы,
Да цара Турка
Да турэцкага,
Да чы мусіць ён
У полю стаці,
Чы за мяне
Дочку аддаці.
Цар Турко
Не адпісуе
Да й не адказуе.
Мае коненькі
Вараней яго,
Мае прыпасы
Да й страйней яго,
Мае служанькі
Да й вярней яго.

Да вялю войску
Да прыступіці,
Да на вуй біці.
Выходзяць к яму
Да выяўляначкі,
Се мяшчаначкі,
Выносяць яму
Да вялікі дар —
Залочее крэсла.
Ён тое ўзяў,
Шапанькі не зняў
Да не дзенькаваў.

Да вялеў войску
Да прыступіці,
Да на вуй біці.
Выходзяць к яму
Да выяўляначкі,
Се мяшчаначкі.
Выводзяць яму
Да вялікі дар —
Варанога каня,
Асядланага
Да й убранага.
Ён тое ўзяў,
Шапанькі не зняў
Да не падзенькаваў.

Да вялеў войску
Да й прыступіці,
Да мацней біці.
Выходзяць к яму
Да выяўляначкі,
Се мяшчаначкі.
Выводзяць к яму
Да вялікі дар —
Красную панну,
Панну выўлянку.
У серабрэ, у злоце
Не павярнецца,
Не перагнецца.
Ён тое ўзяў,
Шапаньку зняў,
Да і падзенькаваў.
Да вялеў войску
Да адступіці,
Да і годзе біці.

А за тым словам
Да святкуй здароў,
Слаўны пане,
Пане Пятро,
Не сам сабою,
А з сваім айцом
І паняю маткаю.

ЖАРТОЎНЫЯ КАНЦОЎКІ ДА ПЕСЕНЬ

ДОБРЫ ВЕЧАР, ГАСПАДАРУ!

Добры вечар, гаспадару!
Вынесь жа нам каўбас пару.
Ой, пахадзі каля печкі,
Пашукай нам перапечкі.
Ой, пахадзі каля кваскі,
Пашукай жа нам каўбаскі.
Вынесь сала, не скупіся,
Каб твой ячмень урадзіўся,
Каб нажалі сто коп жыта,
Каб сям'я была ўся сыта,
Каб скацінка вадзілася,
Каб пшаніца радзілася,
Каб гарэлку выпівалі,
Каляднічкаў частавалі.

Я ў ЦЯБЕ, ДЗЯДЗЮХНА, ПАКАЛЯДУЮ...

Я ў цябе, дзядзюхна, пакалядую,

Святы вечар!*

Я ў цябе, дзядзюхна, каўбасу чую.
Дай, дзядзька, каўбасу,
Я да бога панясу.
Дай мне, дзядзька, крупянку,
Я падкіну пад лаўку.
Дай, дзядзька, пірог,
Я пайду за парог.

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

НЕ ДАЙ НАМ, ПАНЕ, ДОЎГА СТАЯЦІ...

Не дай нам, пане, доўга стаяці,
На тваім дзядзінцы сняжок таптаці*.

Бо мы голы, бо мы босы,
Ідуць нашы глосы пад самы нябёсы,

Каўбасішчу — на ражнішчу,
Бутэль водкі — для ахвоткі.

А збан піва, каб весела была,
А глён хлеба — то наша патрэба.

ОЙ, НАШ ДЗЯДЗЬКА НЯСЕ, НЯСЕ...

Ой, наш дзядзька нясе, нясе,
Як возікам вязе, вязе,
А дзядына — накладачку,
Накладачку на булачку.
— Вазьмі, дзядзька, ножык востры,
Адрэж сала кусок тоўсты,
Адрэж сала каля спінкі,
Каб вяліся табе свінкі.

Развяліся ў гаросе,
Параслі такі, як лосі.

* Друпі радок кожнай страфы паўтараецца двойчы.

ШЧЭДРЫК-ПЕТРЫК, ДАЙ ВАРЭНІК...

Шчэдрык-петрык, дай варэнік,
Нямнога кашкі, наверх каўбаскі.
Нуце, дарыце, нас не барыце,
Кароткі світкі, памерзлі лыткі.
Бацька сварыўся, каб не барыўся,
Маці казала, каб кусок сала.
Добры вечар!

ВАЗЬМІ НАЖА ВОСТРАГА...

Вазьмі нажа вострага,
Укрой сала тоўстага.
А ўзлезь на драбінкі,
Укрой саланінкі.
А ўзлезь на баляскі,
Укрой каўбаскі.
Давай, баба, каўбасу,
Бо я хату растрасу!

БУДЗЬ, ВАША, ЗДАРОЎ...

Будзь, ваша, здароў
Як рыжок бароў!
Май торбу грошы,
Жыві ў раскошы!
Май усяго даволі,
А бяды ніколі!
Стары год канчаем,
Новы зачынаем,
З ранняю вясною,
З буйнаю травой,

З збожжам каласістым,
З зярном ядраністым
Ды з прыятным летам,
І з грошам пры гэтым,
І з восенню яснай,
І з долечкай шчаснай!

ПЕСНІ ПРЫ АБХОДЗЕ З КАЗОЙ

ГО-ГО-ГО, КАЗА...

Го-го-го, каза,
Го-го, шэрая.
То на рожанькі,
То на ножанькі,
Пакланіся зграбна,
Павярніся складна.
Дзе каза паходзіць,
Там жыта зародзіць,
Дзе каза топ-топ,
Там жыта сем коп.
Паварачайся,
Не забывайся,
На капыцікі
Залаценькія.
Скажы, дзе хадзіла,
Дзе ты што рабіла?
А дзе пагасеа,
Там павылягае,

Дзе каза нагой,
Там жыта капой.
Дзе каза хвостом,
Там жыта кустом,
А дзе каза рогам,
Там жыта стогам.
Дзе каза бывае,
Там шчасце вітае,
А дзе не бывае,
Там яно мінае.
Ну, каза, сагніся,
Нізка пакланіся
Гаспадару-пану,
Як таму гэтману.
Хай будзе здароў,
Як рыжык бароў,
Жыве ў раскошы,
Мае торбу грошы,

Збожжа поўны клеці,
Павагу на свеце
І ўсяго даволі,
А бяды ніколі.

Будзь ваша здароў,
Нясі нам дароў,
Пажалей нас крыху,
Не будзе вам ліха.
Йшлі ад ваяводы,
Стрэлі нас прыгоды:
Скочыў з лесу воўк,
Я струхлеў і змоўк.
Выстраліў стралок,
Збіў казе хвасток,
Каза мая ўпала,
Лягла і прапала.
Я лякарства зробіў,
Казе хвост даробіў,
Нацёр бок кійком,
Падняў бізуном.

Ну, каза, усхапіся,
Пані пакланіся
Да саменькіх ножак,
Няхай дасць пірожак,
Ды з каморы пляшку
І цялячу ляшку,
І збаночак мёду
Нам на асалоду.
Каза мая ўчона
Кіем ахрышчона,
Прайшла ўсе навукі,
Знаець розны штукі.
Ну, закладай рогі,
Ды падбірай ногі,
З хаты выхадзі,
Бяду вынасі,
Хай ўцячэць хутчэй
Ад панскіх вачэй,
І ў гэтым доме
Не шкодзіць нікому.

ВОТ МЫ К ВАМ ІДЗЁМ...

Вот мы к вам ідзём
І казу вядзём.
Ну-тка, козанька,
Расхадзіся-тка
І ўсяму двару
Пакланіся-тка:
І гаспадару,
І гаспадыньцы,
Яшчэ краснай Марыньцы,
А наш гаспадар,
Ён казу жалаў,

Каляду даваў.
Гаспадар ідзець,
Каўбасу нясець,
Тры кускі сала,
Каб каза ўстала,
Паўмеркі аўса,
Каб каза расла,
Чвэртку пшаніцы
На паляніцы,
Каб наша козанька
Да наелася

Пад механошу
Павалілася.
Ну-тка, механош,
Дуй казе ў нос.
Надзмецца жыла,
Будзе каза жыва.
Го-го-го, каза,
Го-го, шэрая!
Дзе ты хадзіла
И дзе ты блудзіла?
— А я хадзіла,
А я блудзіла
Па цёмных лясках,
Па шырокіх лугах,
А ў ляску, ляску,
На жоўтым пяску
Павалілася,
Аказілася.
На гарэ каза —
З казляняткамі,
Пад гарой ваўчок —
З ваўчаняткамі.
А ваўчок, ваўчок,
За козачку чок,
А ваўчаняткі —
За казляняткі.
На палу жыта
Нагамі збіта,
А на печы авёс
Вялікі парос,
А ў тым жыццечку
Перапяліца
Дзяцей вывела.
Большыя, меншыя —
Усе паляцелі,

А меньшанькія
Пасірацелі.
Дзе каза рогам,
Там жыта стогам,
Дзе каза нагой,
Там жыта капой,
Дзе каза хадзіла,
Там жыта радзіла.
У печы гаршчок
Повен з вадой.
Не люблю дзеда,
Што з барадой.
На дварэ мядзведзь,
Як хароміна,
А ў дзеўкі вочы,
Як смародзіна.
Дайце лясачку
Папіраціся,
Пайду к дзевачкам
Заляцаціся.
Дзевачка плача —
Замуж не хоча.
А конічак
За варотамі,
Чорт цябе бяры,
І з залётамі.
А пайду, пайду
К панову гумну,
У пановым гумне
Гарох малоцяць.
— Дай нам, бацюшка,
Мерку гароху,
Паўмеркі жыта,
Каб была наша
Козанька сыта.

Не йдзі ты, козанька,
Пад тое сяло,
Пад Журавічы.
А там стральцы
Мікалаеўцы,
Сабіраліся,
Рахаваліся
Козаньку забіць
І боцікі пашыць,
Боты, халявы
Ззаду дзіравы.
— Не баюся я

Тых стральцоў-байцоў,
Толькі баюся
Старога дзеда.
Стары жа дзед,
Ён не падара,
Ён жа мяне
Кіем удара.
У правае вушка —
Пацячэ юшка,
У правы бачок —
Пацячэ сачок.

ГО-ГО-ГО, КАЗА...

Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра,
Ты расхадзіся,
Развесяліся
Па ўсяму дому
Гаспадарскаму.
Гаспадар сядзіць,
На казу глядзіць,
А гаспадынька —
На журавелька.

— Гаспадынька мая,
Будзь ты ласкава,
Вазьмі свечачку,
Пайдзі ў клетэчку,
Зазірні ў бачок,
Там стаіць мачок,
Да вазьмі мачку
На талерачку,

Нашай козаньцы
На гарэлачку.
Нашай козаньцы
Нямножка трэба:
Рэшата аўса,
Наверх каўбаса,
Рэшата грэчкі,
Наверх яечкі.
Павяду казу
Я ў густу лазу,
А ў густой лазе,
Стральцы заселі.
— Я тых стральцоў
Да не баюся,
Толькі баюся
Старога дзеда.
У старога дзеда
Сіва барада.
Ён мяне наб'е,

Ён мяне ўдарыць,	У густую лазу
З левага вуха	Захавалася.
Пацячэ юха.	Як ляжа спаці,
На даліне воўк	Не можа ўстаці.
З ваўчанятамі,	Проша што даці,
На гары каза	Хоць каўбасіцу,
З казлянятамі.	Хоць кусок сала,
Як скочыць ваўчок,	Каб каза ўстала.
За казу хапчок,	У нашага дзеда
А ваўчанята —	Такая жыла,
За казлянята.	Такая жыла,
Мудра козанька	Каб каза жыва.
Дагадалася,	

ГО-ГО-ГО, КАЗА...

Го-го-го, каза,	Наша козінька
Го-го, серая,	Павалілася,
Дзе рогі дзела?	Павалілася
— На соль праела.	Да й забілася.
Соль дарагая,	Хадзяін ідзе,
Мера скупая.	Каляду нясе.
Ох ты, казіца,	Хадзяечка йдзе,
Старая псіца.	Каўбасу нясе.
Ня йдзі ў то сяльцо,	Каўбасу нясе
Там жывуць стральцы,	І кусок сала,
Козіньку уб'юць,	І кусок сала,
Кожыньку здзяруць.	Каб каза ўстала.
Ідзі ў то сяльцо,	Мерачку жыта,
У вялікае,	Каб каза сыта,
І к хадзяіну,	Мерачку аўса,
І к багатаму.	Каб каза расла.

Дзе каза рога́м,
Та́м жы́та стога́м,
Дзе каза хвасто́м,
Та́м жы́та ку́стом.

ГО-ГО-ГО, КАЗА...

Го-го-го, каза,
Го-го-го, шэра!*

Дзе рожкі дзела?
— На соль праела.

А ў тым жыцце
Перапёлачка.

Лезь, каза, на печ,
Пакажы чапец.

Вывела дзеці,
Міла глядзеці.

Лезь, каза, на кут,
Пакажы хамут.

Дзе каза ходзіць,
Та́м жы́та родзіць.

Лезь, каза, на пол,
Пакажы хахол.

Дзе каза рога́м,
Та́м жы́та стога́м.

На печы авёс
Вялікі парос.

Дзе каза нагой,
Та́м жы́та капой.

На палу жы́та
Нага́мі збі́та.

А дзе каза хвасто́м,
Та́м жы́та ку́стом.

* Запеў паўтараецца перад кожным двухрадкоўем.

ВАСІЛЛЕ

(Навагоднія віншавальныя песні)

ПАЗДРАЎЛЯЮ З НОВЫМ ГОДАМ...

Паздраўляю з Новым годам,
Аўсяначка, прасяначка!
Зарадзі, божа,
Жыгга-пшаніцу,
Усякую пашніцу:
У полі — капамі,
У гумне — варахамі,
У клеці — карабамі,
У печы — пірагамі,
На стале — скібачкамі.

ПАЗДРАЎЛЯЮ З НОВЫМ ГОДАМ...

Паздраўляю з Новым годам,

Святы вечар добрым людзям*.

З Новым годам і з усім родам,
І з празнічкамі, і з каляднічкамі,
Першы празнічак — святое ражаство,
Другі празнічак — святое васілле,
А трэці празнічак — святое хрышчэнне,
Святое хрышчэнне і калядам прашчэнне.

СЕТА, СЕТА НА НОВА ЛЕТА...

Сета, сета
На нова лета,

Ходзя Ілля,
Пад васілля.

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

У яго пужка
Да драцяная.
І дзе пужкай махне,
Там жыгта расце,
А йдзе не махае,
Там і не бывае.
Зарадзі, божа,
Жыгта, пшаніцу,
Усяку пашніцу,

У полі ядром,
У дварэ дабром.

Ой ты, дзядзечка,
Глянй на палічку,
Дай палянічку,
А ты, бабачка,
Глянй на куточак,
Дай сала кусочак.

ХОДЗІЦЬ ІЛЛЯ...

Ходзіць Ілля
На васілля,
Носіць пугу
Жыцяную.
Дзе замахне —

Жыгта расце.
Дзе не махае,
Там не бывае,
А ў полі ядром,
А ў доме дабром.

КАЛЯДНЫЯ КАРАГОДЫ І ГУЛЬНІ

А СВЯТЫ ВЕЧАР ДА Ё ВАСІЛЛЕЙКА!

А святы вечар да ё васіллейка!
Мы каму спяём, да ё таму дабро,
Ой, люлі-люлі, да ё таму дабро.

Чыя шапачка, таго ё песенька,
А святы вечар да ё васіллейка!
Мы каму спяём, да ё таму дабро,
Ой, люлі-люлі, да ё таму дабро.

А чый перснічак, таму й песенька,
А святы вечар да й васіллеяка!
Мы каму спяём, да й таму дабро,
Ой, люлі-люлі, да й таму дабро.

ПАСКОЧ, ПАПЛЯШ, ПЕРАПЁЛАЧКА...

Паскоч, папляш, перапёлачка,
Перапёлачка мая ды сізенькая мая*.

Ды ў перапёлачкі галава баліць.
Галава баліць — платка хочыць.
Ды ў перапёлачкі плечы баляць.
Плечы баляць — кофты хочуць.
Ды ў перапёлачкі ножкі баляць,
Ножкі баляць — сапагоў хочуць.

А КАЛЯДАЧКІ, БЛІНЫ-ЛАДАЧКІ...

А калядачкі, бліны-ладачкі,
Ой, лі, ой, люлі, бліны-ладачкі**.

А калядныя бліны ладныя.
А ў заінькі да тры сцежачкі.
Перва сцежачка — ў зялён гарод,
Друга сцежачка — ў вішнёвы сад,
Трэця сцежачка — на крынічаньку.

* Прыпеў паўтараецца пасля кожнага радка.

** Прыпеў "Ой, лі, ой, люлі" паўтараецца з другой часткай кожнага радка.

У зялён гарод — усё наесціся,
На крынічаньку — ўсё напіціся,
У вішнёвы сад — прахадзіціся.

У КАРАГОДЗЕ БЫЛІ МЫ...

У карагодзе былі мы*,
Ой, люлі, былі мы.

А што ж мы там відзелі,
Ой, люлі, відзелі?

Мы відалі парачку,
Ой, люлі, парачку.

Кавалера й барышню,
Ой, люлі, барышню.

Ты, парачка, прыжурись,
Ой, люлі, прыжурись.

Туда-сюда павярнісь,
Ой, люлі, павярнісь.

Каго любіш — выбірай,
Ой, люлі, выбірай.

Хоць нямножка прытанцуй,
Ой, люлі, прытанцуй.

Каго любіш — пацалуй,
Ой, люлі, пацалуй.

* Кожны радок паўтараецца двойчы.

АЙ, КАЛЯДАЧКІ, НАШЫ НЕЖАЧКІ...

Ай, калядачкі, нашы нежачкі,

Ой, люлі, рана, нашы нежачкі*.

Пратапталі ды ўсе тры сцежачкі.
Перша сцежачка — да й да цэркаўкі,
Друга сцежачка — да карчомачкі,
Трэця сцежачка — да й да мамачкі.
Перша сцежачка — да й маліцца,
Друга сцежачка — вады напіцца,
[Трэця сцежачка — а да мамачкі],
А да мамачкі — нагаварыцца.

А КАЛЯДАЧКІ, А ВЯРНІЦЕСЯ...

А калядачкі, а вярніцеся,

Ой, люлі-люлі, а вярніцеся**.

У майго татулькі найміцеся.
У майго татулькі трое варот,
Трое варот, усе на гарод.
У першых варотах — ясен месячык,
У другіх варотах — ярка соўнейка,
У трэціх варотах — дробныя зорачкі.
Ясен месячык — то татулька мой,
Ярка соўнейка — то мамулька мая.
Дробныя зорачкі — браты, сёстрачкі.

* Прыпеў "Ой, люлі, рана" паўтараецца з другой часткай кожнага радка.

** Прыпеў "Ой, люлі-люлі" паўтараецца з другой часткай кожнага радка.

ВЫ, КАЛЯДАЧКІ, ВЫ ВЯРНІЦЕСЯ...

Вы, калядачкі, вы вярніцеся,

Ай, люлі-люлі, вы вярніцеся*.

На нас, дзевачак, агляніцеся.

Мы калядачкам наравіць будзем

Да на йгрышчыкі мы хадзіць будзем.

КАБ ВАС, КАЛЯДАК, НЯДЗЕЛЬ З ДЗЕСЯТАК...

Каб вас, калядак, нядзель з дзесятак,

Ай, люлі-люлі, нядзель з дзесятак**.

А што б ранейка, дык сняданейка,

Што вячэрайка, дык гулянейка,

Мы бы, дзевачкі, нагуляліся б,

Нашы праснічкі наваляліся б,

Верацёначкі паламаліся б.

* Прыпеў "Ай, люлі-люлі" паўтараецца з другой часткай кожнага радка.

** Прыпеў "Ай, люлі-люлі" паўтараецца з другой часткай кожнага радка.

ЗМЕСТ

Прадмова.....	3
Старажытныя вытокі навагодніх абрадаў і звычайяў.....	5
Магія слова і дзеяння. Першая куцця.....	10
Варажэнні пра ўраджай і дабрабыт сям'і.....	16
Ваджэнне "казы". Святочны маскарад.....	19
Калядаванне.....	24
Багатая куцця.....	26
Навагоднія шчадроўкі.....	27
Навагоднія варажэнні пра замужжа, пра асабісты лёс дзяўчыны.....	28
Навагоднія абрады ўрадлівасці.....	30
Трэцяя куцця ("вадзяная"). Магія вады.....	32
Святочныя ігрышчы.....	35
Традыцыйныя гульні. "Жаніцьба Цярэшкі".....	37
Уплыў хрысціянства на старажытныя язычніцкія калядныя абрады і звычаі.....	43

ПЕСЕННЫ ДАДАТАК

АГУЛЬНАКАЛЯДНЫЯ ПЕСНІ

Да ў дубе стрынадкі.....	49
Да ў дубнічку стрынадкі.....	49
Ой, калядачкі, калядачкі.....	50
Вы, калядачкі, бліны-ладачкі.....	51
Пайшла каляда калядуючы.....	51
Бегла калядка пяхком-пяхком.....	52
Прыехала каляда ўвечара, ўвечара.....	53

ВЕЛІЧАЛЬНА-ВІНШАВАЛЬНЫЯ ПЕСНІ

Гаспадару і гаспадыні	
Ды хадзілі, гулялі калядоўшчыкі.....	54
Ішлі-пашлі калядоўшчыкі.....	56

Дзе хадзілі, гулялі калядоўшчыкі.....	58
У пана Івана разумная жана.....	61
А ў пана Івана ўмная жана.....	62

Дачцэ гаспадара

Ой, рана, рана куры запелі.....	63
Ой, рана, рана куры папелі.....	63
Ой, рана, рана куры запелі.....	64
Добры вечар, паненачка.....	65
Зажурылася крутая гара.....	66
А ў лузе, лузе каліна красна.....	66
Ой, красна, красна каліна ў лузе.....	67

Сыну гаспадара

Там за садамі, за зялёнымі.....	67
Ой, за варацьмі крутая гара.....	68
У поле пад шатром Стасюнька з канём.....	70
Ай, у пана Сямёна да на яго дварэ.....	70
У чыстым полі да вялік авёс.....	71
Гэй, каляда!.....	72
Закруцілася да крутая гара.....	75
Свят вечар, свят!.....	76

ЖАРТОЎНЫЯ КАНЦОЎКІ ДА ПЕСЕНЬ

Добры вечар, гаспадару!.....	78
Я ў цябе, дзядзюхна, пакалядую.....	78
Не дай нам, пане, доўга стаяці.....	79
Ой, наш дзядзька нясе, нясе.....	79
Шчэдрык-петрык, дай варэнік.....	80
Вазьмі нажа вострага.....	80
Будзь, ваша, здароў.....	80

ПЕСНІ ПРЫ АБХОДЗЕ З КАЗОЙ

Го-го-го, каза.....	81
Вот мы к вам ідзем.....	82
Го-го-го, каза.....	84
Го-го-го, каза.....	85
Го-го-го, каза.....	86

ВАСІЛЛЕ

(Навагоднія віншавальныя песні)

Паздраўляю з Новым годам.....	87
Паздраўляю з Новым годам.....	87
Сета, сета на нова лета.....	87
Ходзіць Ілля.....	88

КАЛЯДНЫЯ КАРАГОДЫ І ГУЛЬНІ

А святы вечар да й васілейка!.....	88
Паскоч, папляш, перапёлачка.....	89
А калядачкі, бліны-ладачкі.....	89
У карагодзе былі мы.....	90
Ай, калядачкі, нашы нежачкі.....	91
А калядачкі, а вярніцеся.....	91
Вы, калядачкі, вы вярніцеся.....	92
Каб вас, калядак, нядзель з дзесятак.....	92

Навукова-папулярнае выданне

Гурскі Антон Іванавіч

СВЯТКАВАННЕ КАЛЯД НА БЕЛАРУСІ

Рэдактар *Л. М. Самасейка*. Мастак *Дз. А. Мілаванаў*. Мастацкі рэдактар
Ю. С. Сергачоў. Тэхнічны рэдактар *В. П. Безбародава*. Карэктар
Л. В. Лебедзева. Камп'ютэрная вёрстка *Ю. Л. Вярлыга*.

Падпісана да друку 22.12.97. Фармат 70×90¹/32. Папера газетная. Гарнітура
акадэмічная. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 3,51. Ул.-выд. арк. 4,44. Тыраж 1000 экз.
Заказ 5557.

Дзяржаўнае прадпрыемства выдавецтва "Універсітэцкае" Дзяржаўнага камітэта
Рэспублікі Беларусь па друку. Ліцэнзія ЛВ № 9 ад 16.04.93. 220048. Мінск,
пр. Машэрава, 11.

Надрукавана з арыгінала-макета выдавецтва "Універсітэцкае" ў друкарні
"Перамога". 222310. Маладзечна, вул. Таўлая, 11.

14000

